

איפה ואיפה - עיון בפרשיות נדודי ישראל במדבר

(שמות, פרקים ט"ו-י"ח; במדבר, פרקים י"א-י"ד)

"זכרתי לך חסד נעוריך אהבת כלולותיך
לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה"
לעילוי נשמת ארי שבחברתנו, הרב שמעון בירן הי"ד,
רבה של קהילת כפר דרום, שנפל בידי בני עולה.
ארץ אל תכסי דמו ואל יהי מקום לזעקתו.

פתיחה

עיון במקומות רבים במקרא (דברים, פרק ח'; ירמיהו, ב', ב; הושע, ב', טז-כב ועוד) מצביע על כך, שלנדודי בני ישראל במדבר הייתה משמעות נוספת מלבד הצורך לעקוף את ארץ פלישתים¹ ומלבד ריצוי העונש שנגזר על העם בעקבות חטא המרגלים². מכל המקומות עולה בעיקר דבר אחד: המדבר הוא מקום ללא אמצעי מחיה, ושם למד עם ישראל שהקב"ה זן ומפרנס אותו, אם במן, אם בשלֵו ואם במים. אך משמעות לימוד זה שונה בכתובים השונים: יש כתובים המדגישים שמזונותינו מאת הקב"ה, ואל ירום לבבנו ואל נשכח אותו בעת שפרנסתנו תהיה ברווח, בארץ ישראל³; במקומות אחרים ההדגשה היא שלא יפתה לבבנו להאמין שאלוהי נכר הארץ הם המפרנסים אותנו⁴; במקום אחר הכתובים עומדים דווקא על נאמנותו של העם שהאמין בה' בארץ לא זרועה וללא מחיה⁵. מכל אלו בחרנו לעסוק בהליכה במדבר מנקודת מבטה של נבואת עמוס⁶. ההליכה במדבר הנזכרת בנבואתו, כל כולה עוסקת בצד החברתי, במשפט הצדק.

"וַיִּגַּל כְּמִים מִשְׁפַּט וְצַדִּיקָה כִּנְחַל אֵיתָן. הַזְּבַחִים וּמִנְחָה הַגִּשְׁתֶּם לִי בַמִּדְבָר אַרְבַּעִים שָׁנָה בֵּית יִשְׂרָאֵל"

(עמוס, ה', כד-כה).

ההליכה במדבר מתוך מצוקת הרעב באה לגבש את אספסוף העבדים שיצא ממצרים לעם הנושא את דגל הצדקה, המשפט והשוויון החברתי. ועליו עתידים הגויים לומר:

"וּמִי גוֹי גָּדוֹל אֲשֶׁר לוֹ חֻקִּים וּמִשְׁפָּטִים צַדִּיקִים כְּכֹל הַתּוֹרָה הַזֹּאת אֲשֶׁר אֲנִי נֹתֵן לְפָנֶיכֶם הַיּוֹם"

(דברים, ד', ח).

¹ עיון שמות, י"ג, יג-יד.

² עיון במדבר, י"ד, כט-לד.

³ דברים, ח', יד-טו.

⁴ עיון הושע, ב', ז-כה.

⁵ ירמיהו, ב', ב.

⁶ עיון בעיקר עמוס ב'; ה', כה.

עיון בפרשת מי-מרה (שמות, ט"ו, כב-כו) מגלה, שמטרת המים הייתה לא רק לרוות את צימאון שלושת הימים:

"ויצעק אל ה' ויורוהו ה' עץ וישלך אל המים וימתקו המים שֶׁם שֶׁם לו חֵק
ומשפט ושם נִסְהוּ"

(שמות, ט"ו, כה).

התורה לא פירשה מהו הניסיון. אך מהקשרם של דברים עולה שהוא קשור בחוק ובמשפט שהוזכרו עמו⁷. ממילא עלינו לברר מה היו החוק והמשפט שניתנו במרה. במדרשי חז"ל דעות שונות על כך. הגמרא בסנהדרין מזכירה דינים, שבת וכיבוד אב ואם⁸. דינים - כמשמעו של 'משפט'. שבת וכיבוד אב ואם - על-פי הנאמר בעשרת הדברים במשנה תורה בשתי מצוות אלו "כאשר צֹוך ה' אלהיך"⁹. ועדיין לא נתבאר עניינו של 'חוק'. להבנתנו, המלה 'חוק' עניינה כאן הוא מידה קצובה, ובעיקר מנת מזון קצובה¹⁰. ולכן נראה לנו, שבעת שהומתקו מי הבאר קבע ה' חוק - מכסה ומידה - כמה מים זכאי כל אדם

⁷ בהמשך נוכיח את דברינו גם ממשמעות המלה 'ניסיון' בהקשר זה. אמנם, דעת רש"י, ראב"ע והרמב"ן היא, שהניסיון היה מבחן לאמונתם קודם שהומתקו המים. ולדעת רש"י לא עמדו בניסיון. והראב"ע הרגיש בקושי שבשיטת רש"י, וביאר שחלק מן העם עמדו בניסיון ולא התלוננו, ואף זה דוחק.

⁸ וזאת - מלבד שבע מצוות שנתחייבו בהן מהיותם בני נח. רש"י מוסיף אף פרה אדומה (יש דפוסים שנדפס בהם שמקורו של רש"י בסדר עולם זוטא פ ד. במהדורת שכטר לסדר עולם זוטא שם לא מופיעה פרה אדומה, ובעל 'תורה תמימה' כתב, שציון זה הוא טעות סופר). המהר"ל בגור אריה מבאר דעה זאת, שבמרה הושם 'חוק' ופרה אדומה היא "חֵקת התורה" (במדבר, י"ט, ב). השוואה זו בין 'חוק' ל'חוקה' קשה לענין. ייתכן שרש"י למד שנצטוו על פרה אדומה מכך שבמעמד הר סיני נצטוו להתקדש ('וקדשתם היום ומחר' - שמות, י"ט, יא), וסתם התקדשות היא היטהרות מטומאה (השווה 'והיא מתקדשת מטמאתה' - שמריב, י"א, ד); וכיוון שהיו ביניהם שני צדדים, מסתבר שכבר נצטוו על פרה אדומה קודם לכן. במכילתא מופיעה גם דעת ר' אליעזר המודעי שנצטוו על עריות, אונסין, קנסות וחבלות. אנו נתרכז בדעה העיקרית, שהיא דעת ר' יהושע במכילתא, וכמוה בערך סתמה הסוגיה בסנהדרין שהובאה בגוף המאמר. בהמשך נביא אף את דעת הרמב"ן. וראב"ע, רשב"ם וחזקוני פירשו בדרך נוספת, ואכמ"ל.

⁹ דברים, ה', יא, טו. הגמרא הבינה אפוא, שנצטוו בשתי אלה לפני מעמד הר סיני. וכן פירש רש"י שם ("כאשר צֹוך במרה"); והרמב"ן בדברים, ה', ה, חלק עליו ופירש כאשר צֹוך - בהר סיני. ובגלל השינוי מ"זכור" ל"שמור" אמר "כאשר צֹוך".

¹⁰ כך מתפרש "כי חֵק לכהנים מאת פרעה ואכלו את חֵקם אשר נתן להם פרעה" (בראשית מ"ז, כ"ב); "לכן הרחיבה שאול נפשה ופערה פיה לבלי חֵק" (ישעיהו, ה', יד), והכוונה שהאדמה פתחה פיה ובלעה אנשים רבים שלא במידה (כנראה בעת הרעש בימי עוזיהו); "הטֵרפני לחם חֵקיי" (משלי ל' ח); "ותתן טרף לביתה וחק לנערתי" (שם, ל"א, טו). וכן כל חוק בפרשיות הקרבנות ומתנות כהונה משמעו מנת לחם קצובה. עיין: שמות, כ"ט, כח; ויקרא, ו', יא, טו; ז', לד; י', יג-טו; כ"ד, ט; במדבר, י"ח, ח, יא, יט. ועוד רבים מאוד.

הרמב"ן פירש כאן קרוב לכך, שיחוק' הוא לשון מנהג קבוע. כך ביאר במשלי, ל', ח, שהובא לעיל, וכך בירמיה, ל"ג, כה. וכך נראה בנפשוטים, י"א, לט, ועוד. ופירש שלידם במרה את מנהגיהם בצורכיהם במדבר. אך אנו נמשיך על-פי דרכנו לעיל, שכאמור אינה רחוקה מדרך הרמב"ן.

הוצאת תבונות

מכללת הרצוג

לשאוב עבור עצמו, עבור משפחתו ועבור מקנהו. בלא קביעת מנת חוקו של כל אחד ממִי הבאר, קשה לתאר את שעלול היה לקרות כאשר ששים ריבוא איש צמאי מים לאחר שלושה ימי הליכה במדבר היו מתנפלים על המים, הם ומשפחותיהם ומקניהם. ה'חוק' (=המכסה) חייב 'משפט', היינו קביעה בפועל של מכסתה של כל משפחה. שם הועמד לראשונה אספסוף העבדים שיצאו זה עתה לחירות, ואשר לא הכירו איש את רעהו, במבחן של כבוד הדדי, של התחשבות בזולת, ובעיקר - של משמעת. כל אלו הם מושגים ראשוניים ויסודיים בדרך לבניין חברה מתוקנת, עם ולאום, מושגים ראשוניים בדרך לחירות. שהרי מבחנה של החירות אינו ביכולתו של אדם לעשות ככל העולה על רוחו, אלא ביכולתו לפעול כרצונו ומתוך בחירה חפשית, ויחד עם זאת להישאר אדם, במובן המוסרי, האנושי והתרבותי. כך גם מבחנם של חורין ושל עם בן חורין.

החוק והמשפט במים הם-הם הניסיון של "שם נסהו", והמשכו של העניין יוכיח. משהגיעו בני ישראל אל מדבר סין כלה הלחם מכליהם, וברעבונם התלוננו על משה ועל אהרן. וכשם שהמתיק להם ה' את המים במרה, כך המטיר להם במדבר סין לחם מן השמים - את המן. ושוב, המן ניתן במחיר הניסיון:

"הנני ממטיר לכם לחם מן השמים ויצא העם ולקטו דבר יום ביומו למען אנסנו הילך בתורתי אם לא"

(ט"ז, ד).

וכאן נאמרה מצווה מפורשת, ומסתבר שהיא-היא הניסיון:

"זה הדבר אשר צוה ה' לקטו ממנו איש לפי אכלו עמר לגלגלת מספר נפשתיכם איש לאשר באהלו תקחו"

(ט"ז, טז).

ובני ישראל עמדו בניסיון:

"וילקטו המרבה והממעט"¹¹. וימדו בעמר ולא העדיף המרבה והמעט לא החסיר איש לפי אכלו לקטו"¹²

(שם, יז-יח).

¹¹ לעני"ד: המרבה - בעל משפחה גדולה, שנטל אוכל רב; הממעט - בעל משפחה קטנה, שנטל אוכל מועט. והיחיד שמצאתי שָׁמַז לפירוש זה הוא הר"י אברבנאל. ורוב המפרשים הלכו בדרכם של רש"י והמלבי"ם שפירשו: המרבה - מי שלקט יותר מדי; והמעט - מי שלקט פחות מדי.

¹² מצווה זו אמנם לא נאמרה במפורש מיד לאחר הזכרת הניסיון (בפס' ד), אך למרות זאת נראה לנו, שאכן נאמרה כבר בתחילת הפרשה, ורק הוזכרה לאחר ירידת המן. אם לא כך, פסוק ה תמוה: "והיה ביום הששי והכינו את אשר יביאו והיה משנה על אשר ילקטו יום יום"; דוחק לומר שכאן נצטוו על השבת, שהרי זו לא הוזכרה כלל. ולכן נראה לי שהתורה מקצרת, וכאן נאמר למשה הניסיון שאין ללקוט יותר ממידת עומר לאחד, פרט ליום השישי שבו יש ללקוט שני עומרים, ועדיין לא נתפרשה הסיבה לכך - שביתת השבת.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

אין אנו יודעים כמה מן ירד בכל יום. אך גם אם ירד מן בשפע, אין אדם יכול לאמוד מראש מהי הכמות הדרושה למיליוני הפיות הרעבים שניזונו מן המן. היה ברור שעל המן להספיק לכולם. אנשים שיקחו יותר מכדי מחייתם עלולים לגרום לכך שלשכנם יחסר. שוב יש כאן מבחן של כבוד לבני חורין, שאינם מקבלים את מנת מזונם הקצובה מאדוניהם, אלא רשאים ללקוט אותה, ויכולים היו - לולא המצווה ואילו רצו בכך - ליטול לעצמם יותר.

עוד נוסיף: הניסיון שבלקיטת המן במידה - לא היה קל. פעמיים משבחת התורה את טעמו של המן: "וטעמו כצפיחת בדבש", "והיה טעמו כטעם לֶשֶׁד השמן"¹³. עם זאת מעידה התורה על מזון זה: "וְיִעַנְדּוּ וְיִרְעַבּוּ וְיִאָלְלוּךָ אֶת הַמָּן אֲשֶׁר לֹא יָדַעְתָּ (דברים, ח', ג). השוואת הכתובים מביאה למסקנה, שאף שהאוכל היה טוב, הוא ניתן במידה מצומצמת שהספיקה לקיום, אך לא מילאה את הקיבה ולא העניקה לאוכליה תחושת שובע. אם נוסיף לתחושת הרעב, שהייתה אף נחלת זקנים, ילדים וחולים, את העובדה שאסור היה להותיר מן המן אף למקרה חירום, נוכל לעמוד על גודל הניסיון שבלקיטה במידה, שמטרתה הייתה חוק ומשפט, לאפשר לכולם ללקוט ולאכול במידה שווה בלא חוקי כל דאליס גבר.

ב. שבת¹⁴

כפי שהזכרנו לעיל, נאמרו במרה שתי מצוות נוספות, שבת וכיבוד אב ואם, ונזכרו בעשרת הדברים במשנה תורה בלשון "כאשר צֹדֵךְ". נייחד כמה משפטים למצוות השבת בהקשר זה. שני טעמים עיקריים למצוות השבת. הטעם האחד: השבת היא אות לכך, שה' ברא את השמים ואת הארץ בזמן קצוב¹⁵; הטעם השני: "למען ינוח עבדך ואמתך כמוך,

¹³ שמות, ט"ז, לא; במדבר, ל"א, ח. לעני"ד כוונת משה באמרו "ויִקָּהוּ דבש מסלע ושמן מחלמיש צור" (דברים, ל"ב, ג) - למן שטעמו כצפיחת בדבש ולשד השמן. ייתכן שלכן נתייחדו השמן והדבש לעצמם בשבעת המינים (בדברים, ח', ח).

¹⁴ נמליץ לפני הקורא לעיין במאמרו של הר"י בן-נון 'זכור ושמור בדיבור אחד נאמר' (מגדים ט [תשרי תש"ן], עמ' 15-26). אנו הלכנו כאן בכיוון שונה בעיקר בעניין הסבר הניסיון במן.

¹⁵ כמבואר בשמות, ל"ט, יא, ועוד. התורה מדגישה שהעולם נברא בזמן קצוב על-פי תכנית מוגדרת של יחידות שונות הנפרדות זו מזו בימים. השבת ניתנה לזיכרון עובדה זו ולא לזיכרון עצם הבריאה. שהרי לגבי עצם הבריאה אין השבת מזכירה דבר. עובדה זו היא המורה על כך שהעולם נברא ברצון ובהשגחה ולא כהתפתחות מקרית או אפילו הגיונית. ייתכן שאין אנו יודעים מה היה אורכם של ימי בראשית אך נראה לי שברור שהיו קצובים. המנסים להתאים את המסופר במעשה הבריאה לשנים הגאולוגיות שהמדע בן ימינו מדבר עליהן חייבים לעני"ד לקחת דבר זה בחשבון. ואף שלא בהכרח קיימת סתירה בין גישת המדע לזמן הבריאה לבין המסופר במעשה בראשית, מכל מקום הבדל זה הוא עקרוני וחשוב. הגישה המדעית הקשורה בתורת ההתפתחות שוללת סדר זמנים מוגדר לחלקי הבריאה. ואילו התורה מצווה אותנו במצוות השבת לזכור שהעולם נברא בסדר זמנים קצוב ומוגדר, כלומר - מכוח רצון ותכנית ויש מאין. אמנם נציין, שהשיטה הניאו-דרוויניסטית לא קיבלה את שיטת ההתפתחות הרציפה, אלא דיברה על שלבים נפרדים בהתפתחות העולם, והיא קרובה יותר להבנתנו את מצוות האמונה הקשורה בשבת. אך עדיין רב המרחק.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים¹⁶. ניתן לראות את שני הטעמים כמתייחסים לשני מוקדי האמונה - בריאת העולם ויציאת מצרים¹⁷. אך כאן ברצוננו להדגיש את בריאת העולם יש מאין ואת קיומה המתמשך מכוח הצדק והמשפט¹⁸.

הגמרא שהוזכרה לעיל (סנהדרין, נו) וכן רש"י בדברים (ה') מניחים כי שבת שנצטוו עליה במעמד הר סיני הייתה אות לבריאת העולם, ואילו שבת שנצטוו עליה במרה (והיא זו שזכרה בעשרת הדברים במשנה תורה) הייתה זכר ליציאת מצרים ו"למען ינוח עבדך ואמתך כמוך". הנחה זו עולה בקנה אחד עם דברינו, שעיקר הציווי במרה היה על חוק ומשפט, ובמשפט הדגש היה על השוויון, על "כמוך": כמוך במנוחת השבת, כמוך במנת מי הבאר, ואחר כך, כמוך במלוא העומר מנת המן.

ונבאר עוד את דברינו. הגמרא אינה מפרטת מה היו הלכות שבת שנצטוו בהן במרה. קשה להניח שכבר במרה נצטוו על כל ל"ט אבות מלאכות של שבת, שהרי אלו נלמדו¹⁹ ממלאכות המשכן, ועדיין לא נצטוו ישראל במעשה המשכן. זאת ועוד, לימוד שבת ממלאכת המשכן לא היה אלא עם הציווי על בנייתו (מסמיכות הפרשיות בין משכן לשבת בשמות, ל"א ו-ל"ה; והואיל והלימוד הוא מסמיכות פרשיות מאוחרת, לא ייתכן מבחינה פרשנית שנצטוו על כך במרה)²⁰. נראה אפוא שעל ל"ט מלאכות נצטוו כביאור למצוות השבת שניתנה במעמד הר סיני. מלאכות יצירת המשכן הן זכר למלאכת הבריאה²¹, והשביתה בשבת ממלאכות אלו היא זכר לשבת בראשית, כמבואר בעשרת הדברים שבספר שמות ובציווי השבת שבפרשת המשכן: "כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ וביום השביעי שבת וינפש" (שמות, ל"א, יז).

מצוות השבת שבמרה כללה להבנתנו מלאכה אחת בלבד, מלאכה שהקשר שלה אל מלאכת המשכן רופף - מלאכת הוצאה מרשות לרשות²². מלאכה זו נזכרה בפרשת השבת

¹⁶ דברים, ה', יג-יד. וכן בשמות, כ"ג, יב.

¹⁷ עיין בעיקר ריה"ל, הכוזרי, מאמר ראשון, יא-כה, ועוד. ודומה לכך ברמב"ן דברים, ה', יד, שהנסיים ביציאת מצרים הם אות לחידוש העולם במעשה בראשית. ולדעת הראב"ד - זכירת חסדו של הקב"ה עמנו ביציאת מצרים, והרמב"ן כבר השיג עליו שם. ולדעתנו, כאמור, מצוות שבת במשנה תורה היא ממצוות שבין אדם לחברו.

עוד נציין, שזוהי משמעות הזכרת יציאת מצרים בכל המצוות בספר דברים. עיין למשל (ט"ז, יב; כ"ד, יח, כב).

¹⁸ עיין למשל בקוהלת, ג', הפותח ב"את הכל עשה יפה בעתו" (פס' יא), אך מגיע למסקנה שאין בכך די, שהרי "מקום המשפט שמה הרשע ומקום הצדק שמה הרשע" (שם, פס' טז), ולכן יש צורך אף ב"את הצדיק ואת הרשע ישפט האלהים" (פס' יז). ולכן אמרו חז"ל "כל דין שדן דין אמת לאמתו... כאילו נעשה שותף לקב"ה במעשה בראשית (שבת, י, ע"א) ועוד.

¹⁹ לדעה אחת בשבת, מט, ע"ב, והיא הדעה המקובלת יותר. ולרוב הראשונים שם אף הדעה השנייה מודה לה.

²⁰ עיין גמרא שבת, מט, ל"ב; רש"י שם, ד"ה כנגד עבודות המשכן; תוספות שם, ד"ה כנגד; ועוד ראשונים. ועיין עוד חוקניו לשמות, ל"א, יג.

²¹ השוואה סגונית חזקה קיימת בין מלאכת המשכן ליצירת גן העדן (בראשית, ב'). ובמדרש תנחומא, פקודי, ב', גאה השוואה מפורטת בין חלקי המשכן לחלקי מעשה הבריאה.

²² הגמרא בשבת, צו, ע"ב, ביקשה מקור למלאכת הוצאה, והתוסי' בד"ה "הוצאה" ביארו שלא ניתן ללמוד ממלאכת המשכן כיוון שהיא מלאכה גרועה.

הוצאת תבונות

מכללת הרצוג

שבמדבר סין²³, ומתוכחתו של ה' על אי שמירת השבת נראה שלא נתחדשה שם אלא כבר הייתה ידועה להם; ומסתבר אפוא, שנצטוו בה במרה.

עלה בידינו על-פי שיטת רש"י²⁴, ששבת שנצטוו בה במרה היא השבת שזכרה בעשרת הדברים במשנה תורה; שבת שעיקרה זכר ליציאת מצרים, הצדק החברתי, השוויון בין האדון לעבד במנוחה, במכסת המים ובמנת המן; שבת שעיקר הציווי בה היה על מלאכת הוצאה מרשות לרשות. ואילו שבת שנצטוו בה בהר סיני ושזכרה בעשרת הדברים בספר שמות באה להזכיר את חידוש העולם ואת בריאתו בזמן קצוב. והיא השבת שזכרה בקשר למלאכת המשכן²⁵, וממילא עיקר הציווי בה הוא ל"ט מלאכות.

עתה נרחיב מעט את הדיון על טענתנו, שבמרה לא נצטוו אלא על מלאכת הוצאה מרשות לרשות, ואילו בסיני נצטוו על המלאכות כולן. נראה לנו, שיש לקשור שינוי זה לשינוי אחר שעם ישראל עובר למרגלות הר סיני - שינוי מחברת נודדים חסרת בית קבוע ומקום קבוע, חברה שכל עיסוקה בנסיעה או בהמתנה לנסיעה, לאומה היושבת במקום קבוע, למרגלות הר סיני²⁶, ובמרכז חייה והווייתה נמצאות הבנייה והיצירה - הקמת משכן ה'. הקמת המשכן דרשה מן העם עיסוק בכל ל"ט המלאכות, מעבודות החקלאות שלצורך סממני המשכן ועד לעבודות הבגד, הציד, העור, חרושת העץ, זיקוק הזהב והכסף ויציקתם, הבניין, ההרכבה והפירוק. אף אם לא כל העם התעסקו בכך, אין ספק שהקמת המשכן הייתה במוקד תשומת הלב ועמדה במרכז חייה של האומה.

שם, בהר סיני, דווקא בשל חדות היצירה והתחושה שבני אנוש מקימים בית לאלוהי השמים, באה המצווה לשים גבולות לתחושת העשייה; לשבות מכל מלאכה בכלל וממלאכת המשכן בפרט; לזכור שהקב"ה הוא שברא את היקום כולו, והאדם דר בנחלתו של בורא עולם, ולא להפך.

במרה ובמדבר סין, עד שלא נגלה עליהם הקב"ה בכבודו, ועד שלא נצטוו בעיקר מצוות האמונה, הייתה הבעיה שונה. שם, כפי שאמרנו, אף לא עסקו בבניין וביצירה, ומזונם ניתן להם ללא מאמץ רב: אם בנאות מדבר דוגמת העיינות והתמרים באילים, ואם בדרך נס - כַּמֶּן וְכֶשֶׁל׃ במדבר סין וכבארות במרה וברפידים.

מסתבר, שהעיסוק העיקרי של יוצאי מצרים בתקופה שכזו היה במסחר. המזון הבסיסי אמנם סופק לכולם מגבוה, אך בצרכים אחרים, כמו כלים ובגדים, ודאי התפרנסו

²³ עיין ערובין, יז, ע"ב. ושם הסיקה הגמרא ש"אל יצא איש ממקומו" נאמר על איסור תחומין ולא על איסור הוצאה מרשות לרשות. וזוהי אכן מסקנתם של כמה מן הפוסקים, וכן כתב הרמב"ם בהלכות שבת, כ"ז, כא. אך דעת רוב הפוסקים כרמב"ן ורשב"א שם, ש"אל יצא איש ממקומו - ברשותו עם משאו קאמר" (רשב"א שם). ולפי זה נצטוו במרה ובעקבותיה במדבר סין על הוצאה מרשות לרשות, כרבנן ודלא כר' עקיבא.

²⁴ וכן הגמרא בשבת, פז, ע"ב; וסנהדרין, נו, ע"ב.

²⁵ כמוכח משמות, ל א, יב-יז, ובעיקר פסוק יז, שקשר את השגת לבריאת העולם. ועיין רש"י שם, פס' יג, שקשרה למלאכת המשכן.

²⁶ בני ישראל שהו ליד הר סיני כשנה: מתחילת החודש השלישי בשנה הראשונה (שמות, ל"ט, א, ועיין רש"י), עד לסוף החודש השני בשנה השנייה (במדבר, י, יא).

הוצאת תבונות

מכללת הרצוג

זה מזה או משיירות של נכרים שפגשו בדרכם²⁷. רבים מהם היו בעלי אמצעים ובעלי רכוש, שהובא ממצרים בעת שאילת הכלים איש מעם רעהו ואישה מאת רעותה, ומביזת ים סוף. ואף המים והמן יכלו להיות דבר נוסף לסחור בו וגורם נוסף לצבירת הון, לולא האיסור המפורש שהוטל עליהם, שלא ללקוט מן יותר מן הנצרך לאוכל נפש.

כאן, ודווקא במקום זה, במרה, באה התורה והגבילה את חיי המסחר ואת הניסיונות לצבור הון. היא עשתה זאת בשתי דרכים: א. שימת החוק והמשפט במרה, שעיקרם קביעת מכסות המים לכל משפחה ולכל פרט, וכפי שנעשה אחר כך במן. אגב כך נקבעו גם שאר כללי החוק והמשפט, מושגי היושר, הנאמנות והצדק בכלל חייה של האומה: "שם שם לו חק ומשפט ושם נסהו". ב. מצוות השבת שניתנה במרה. כאמור, המלאכה שנאסרה באותה שבת היא מלאכת הוצאה והכנסה, המלאכה היחידה שהקשר בינה לבין מלאכות היצירה שבמשכן רופף²⁸.

ייחודה של מלאכת הוצאה והאיסורים הנלווים אליה אינו רק בפרשת השבת במדבר סין ובמקורה של השבת - במרה²⁹. נחמיה מתקן את תקנות השבת דווקא על מלאכת הוצאה:

"בימים ההמה ראיתי ביהודה דרכים גתות בשבת ומביאים הקרמזות ועמסים על החמרים ואף יין ענבים ותאנים וכל משא ומביאים ירושלם ביום השבת ואעיד ביום מקרבם ציד. והצרים ישבו בה מביאים דאג וכל מכר ומוכרים בשבת לבני יהודה ובירושלם...

ויהי כאשר צללו שערי ירושלם לפני השבת נאמרה ויסגרו הדלתות נאמרה אשר לא יפתחום עד אחר השבת, ומנערי העמדתי על השערים לא יבוא משא ביום השבת. וילינו הרכלים ומכרי כל ממכר מחוץ לירושלם פעם ושתים. ואעידה בהם נאמרה אלהם מדוע אתם לגנים נגד החומה אם תשנו יד אשלח בכס מן העת ההיא לא באו בשבת. נאמרה ללויים אשר יהיו מטהרים ובאים שמרים השערים לקדש את יום השבת

(נחמיה, י"ג, טו-כב).

נזכרות כאן גם שאר מלאכות השבת, אך מלאכת הוצאה - עיקר. ובהמשך לפסוקים בנחמיה אומרת הגמרא:

"תנו רבנן: בראשונה היו אומרים שלושה כלים ניטלים בשבת... התירו וחזרו והתירו וחזרו והתירו, עד שאמרו, כל הכלים ניטלים בשבת חוץ מן המסר הגדול ויתד של מחרשה"

(שבת, קכג, ע"ב).

²⁷ ודאי שאין כוונתנו לומר שלא עסקו במלאכות במחנה; אך אלו לא היו במרכז חייהם, והמסחר תפס לדעתנו את המקום החשוב ביותר בחיי הכלכלה במדבר.

²⁸ לעיל בהערה 22 הפנינו לתוספות במסכת שבת, צו, ע"ב, ד"ה הוצאה ועוד.

²⁹ כבר כתבנו שמתוכחת ה' אותם ב-ט"ז, כח-כט, מסתבר שכבר נצטוו על כך קודם. וזה לדעתנו, המקור לדברי הגמרא, שכבר נצטוו על השבת קודם מדבר סין - במרה.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

ובהמשך הגמרא שם :

”אמר ר' חנינא, בימי נחמיה בן חכליה נשנית משנה זו.”

התקנות החמורות של גזרת כלים והאיסור לטלטלם נשנו בתקופה זו, ואסור היה לטלטל דבר פרט לכוסות וצלוחיות ושלושה כלי בית שנזכרו בברייתא. רק בתקופות מאוחרות יותר התירו בהדרגה טלטול חלק מן הכלים. כל אלו נגזרו כסייג חמוד למלאכת הוצאה³⁰.

הסיבה של פִּרְצַת השבת דווקא במלאכת הוצאה מפורשת בנחמיה. היא הייתה קשורה לחיי המסחר בירושלים. מביאי הסחורות לירושלים היו נכרים. רוכלים מְצוֹר וכנראה גם משומרון הכתיבו את חיי המסחר בירושלים, וקבעו את ימי המסחר הנוחים להם. יושבי ירושלים יכלו לעסוק מעט מאוד בחקלאות ובתעשייה, והלחץ של גויי הסביבה לא הקל עליהם בכך. היהודים היו מיעוט שישב בערים, ואילו רוב השדות היו בידי נכרים, שישבו בהם עוד לפני שיבת ציון. בלית בְּרָה פיתחו היהודים אורח חיים עירוני, ואת התוצרת החקלאית קנו מן הגויים. המסחר תפס מקום חשוב בחייהם, וכשהוכתב מועד המסחר בשבת בידי סוחרים גויים, הייתה הפְּרָצָה בעיקר במלאכת הוצאה. ירושלים, שהייתה מוקפת חומה ודלתותיה ננעלות בלילה³¹ הייתה רשות היחיד, והמסחר בשעריה היה מרשות הרבים שמחוץ לחומותיה אל רשות היחיד שבתוכה. נחמיה נזעק לגדור את הפרץ, גירש את הרוכלים משערי העיר, ותיקן את איסורי טלטול כדי לחזק את בְּדָקָה של מלאכת הוצאה דווקא. מני אז - מלאכת הוצאה היא מלאכת השבת עם הסייגים הרבים ביותר.

המצב בסוף ימי הבית הראשון, בימי יהויקים בן יאשיהו שבהם נאמרה נבואת ירמיהו שהובאה לעיל³², לא היה טוב יותר :

”ערי הנגב סָגְרוּ ואין פְּתָח”

(י"ג, יט).

”נִמְרָ שֶׁקֶד על עריהם כל היוצא מִהֶנָּה יִטְרָף”

(ה', ו).

³⁰ עיין ראב"ד בהשגותיו לרמב"ם הלכות שבת, כ"ד, יב: "עוד אמרו, איסור טלטול לאו צורך הוצאה הוא: ועוד, בימי נחמיה בן חכליה נשנית משנה זו... נמצא כי מפני חיוב הוצאה אסרו בטלטול מה שאסרו, שהוא גדר להוצאה". ודבריו מבוססים על הגמרא בשבת, קכד, ע"ב, ובביצה, לו, ע"ב, ורוב הראשונים כמותו. ואף נימוקו של הרמב"ם שם אינו רחוק מכך.

³¹ עיין עירובין, ו, ע"ב.

³² מפאת קוצר הגיליון לא נוכל להביא ראיות לכך שהנבואה מימי יהויקים. אך גם על-פי סדר הנבואות וגם על-פי תוכן עולה כי הנבואות מפרק ז' ועד פרק כ' הן אכן מימי יהויקים. ההקבלות בין שתי נבואות בית היוצר (פרקים י"ח-יט) לנבואה בפרק ז'-ח' שמפורש כה שהיא מימי יהויקים, ונבואת "עשה עֶשֶׂר ולא במשפט" (י"ז, יא) שנמצאות משני צדי נבואת השבת מוכיחות שאף היא מתקופת יהויקים וראיות רבות נוספות לכך. ובאחת מהן עוד נעסוק בהמשך.

הוצאת תבונות

מכללת הרצוג

השבת, כמתקשרת אל מקום המסחר, לא באה להעיד על כך שהקב"ה ברא את העולם בשישה ימים. השביתה ממלאכת הוצאה אין בה שביתה ממלאכת הבריאה והיצירה, שהרי אין יצירה במלאכת ההוצאה. השבת של רחבת המסחר לא באה לעצור את הבניין; היא באה לעצור את ההתעשרות הבלתי נלאית, את רדיפת הממון הבלתי פוסקת הקשורה במסחר³⁴. הגדולה בסכנותיה של רדיפת הממון הזאת היא הרמאות הגלויה והסמויה, הנבלה שלא ברשות התורה והנבלה ברשות התורה. ולכולן משותף אחד - קיפוחו של החלש ושל התמים.

יום אחד בשבוע מצווה התורה על האדם לעצור את מלחמת הקיום שלו, את תאוות הבצע. יום אחד בשבוע על האדם להיזכר במי הבאר במרה ובמון שנתקדשה בו השבת ונתברכה בו³⁵. בכך יכיר שמזונותיו מן הקב"ה הם, והוא הקוצב אותם; שאנו לווים והוא פורע; שעניי כול אליו יִשְׁבְּרוּ והוא נותן להם את אוכלם בעתו. בארבעים השנים שהחלו בשבת שבמרה³⁶ ובשבת שבמדבר סין, אכלו כל יוצאי מצרים ובניהם אוכל שווה ובכמויות שוות. יחד ריוו צימאונם ויחד התענו ברעב. הסוחר האומר בלבו "מתי יעבר החדש ונשבירה שבר והשבת נפתחה בר להקטין איפה ולהגדיל שקל ולענות מאזני מרמה"³⁷ ייזכר בעת שביתת המסחר ביום השביעי שכל בניו של הקב"ה שווים בעיניו ולכולם הוא פותח את ידו ומשביע, ולא תועיל לו לאדם כל השתדלותו אם לא יקצוב לו אביו שבשמים את מזונותיו. ומי שפדאו מעבדות מצרים וגם מסיר הבשר שבה, הוא שהתחייב במזונותיו ובמזונות אשתו ובניו, והוא שדרש ממנו רק אחת - "למען ינוח עבדך ואמתך כמוך" (דברים, ה', יד).

לפני סיום דברינו על השבת לא נוכל שלא להביא את ההקבלה בין שתי השבתות, שבת שבמרה ובמדבר סין (והנזכרת במשנה תורה) ושבת שבהר סיני (הנזכרת בעשרת הדברים בשמות), לבין מצוות שבת הארץ שבשנת השמיטה. מצווה זו של שבת הארץ מתחלקת באופן ברור לשתי מצוות שונות. האחת -

"וְשָׁבְתָהּ הָאָרֶץ שֶׁבַת לַה'". שש שנים תזרע שדך ושש שנים תִּזְמַר כְּרֶמֶךְ וְאִסַּפְתָּ אֶת תְּבוּאָתָהּ. וּבִשְׁנֵה הַשְּׁבִיעִית שֶׁבַת שֶׁבַתוֹן יִהְיֶה לְאָרֶץ שֶׁבַת לַה' שֶׁדָּךְ לֹא תִזְרַע וְכֶרֶמְךָ לֹא תִזְמַר. אֶת סַפִּיחַ קִצִּירְךָ לֹא תִקְצֹר וְאֶת עֵגְבֵי נֹזֶרְךָ לֹא תִבְצֹר שֶׁנֶּת שֶׁבַתוֹן

הגר, היתום והאלמנה שבשעריך (כמו שם, ל"ד, כט). השערים הם מקום המסחר, והם מקום העושה מצד אחד ומקום המשפט ושמירת זכויותיהם של הדלים מצד שני.

³⁴ ניתן לטעון נגד דברינו, שאף הבניין והיצירה קשורים ברצון להתעשר, לצבור ממון. אך מצוות השבת הקשורה בשביתה היצירה קשורה לבניין המשכן, שהיא יצירה שנעשתה בהתנדבות וללא מטרות רווח. הסכנה שביצירה זו הפוכה: האדם עלול לראות עצמו כמארחו של הקב"ה ולא כאורחו.

³⁵ עיין רש"י בראשית, ב', ג': "בירכו במן, שכל ימות השבת היה יורד להם עומר לגולגולת ובשישי לחם משנה. וקידשו במן, שלא ירד בו מן כלל". ומקורו בבראשית רבה, שם.

³⁶ בשבת, פז, ע"ב, אומרת הגמרא שלכולי עלמא יום יציאת מצרים היה יום חמישי בשבת. לפי זה יצאו מים סוף בשביעי של פסח - ברביעי בשבת, ולאחר שהלכו שלושה ימים במדבר שור הגיעו למרה לקראת שבת.

³⁷ עיין עמוס, ח', ה-ו.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

יהיה לארץ"

(ויקרא, כ"ה, ג-ה).

טעמה של מצווה זו משתקף בטעמה של מצוות היובל הסמוכה לה - "כי לי הארץ כי גרים ותושבים אתם עמדי" (שם, כג). העם המגיע לארצו ונוחל אותה, עלול לשגות בתחושה שהוא אדוני הארץ, ובזכות בעלותו עליה הוא עובד אותה. בשנה השביעית מצווה בעל האדמה המדומה ליטוש את עבודת אדמתו ולשבות שבת לה'. להכריז בכך את שאמר לימים ירמיהו הנביא:

"אנכי עשיתי את הארץ... בכחי הגדול ובזרועי הנטויה ונתתיה לאשר ישר בעיניי"³⁸

(כ"ז, כה).

לא העם מארח בארצו את השכינה, אלא אדרבה, "כי גרים ותושבים אתם עמדי". ומה שנאמר על המשכן ביום השביעי נאמר על הארץ כולה בשנה השביעית. ומצווה שנייה בפרשה, שאין לה קשר ישיר לאיסור עבודה בשביעית:

"והייתה שבת הארץ לכם לאכלה לך ולעבדך ולאמתך ולשכרך ולתושבך הגרים עמך. ולבהמתך ולחיה אשר בארצך תהיה כל תבואתה לאכל"³⁹
(ויקרא, כ"ה, ו).

ודרשו חז"ל - "לאכלה ולא לסחורה" (עבודה זרה, סב, ע"א). כאן אין מדובר על איסור עבודה אלא על איסור סחורה. ומטרתו של איסור זה - השוויון בין בעל הקרקע לגר ולתושב מחוסרי הקרקע³⁹. אחת לשבע שנים עוצר האדם את רדיפתו אחר הממון. יחד עם שכנו הגר והתושב הוא אוכל מעין 'מִן' משולחן גבוה:

"וכי תאמרו מה נאכל בשנה השביעית הן לא נזרע ולא נאסף את תבואתנו. וצויתי את ברכתי לכם בשנה הששית וְעֵשֶׂת את התבואה לְשֵׁלש השנים"
(שם, כ"ה, כ-כא).

שוב - חיובו של בעל הקרקע, של האדון, במזונות הגר והתושב ובמזונות עבדו, הוא עצמו חיובו של אדון העולם ואלוהי הארץ במזונות בניו ועבדיו, במזונות עמו היושב

³⁸ ירמיהו אמר זאת שבע שנים לפני החורבן, כשהארץ ניתנה לנבוכדנאצר. ובדברי הימים נתפרש: "למלאות דבר ה' בפי ירמיהו עד רצתה הארץ את שבתותיה כל ימי השמה שבתה למלאות שבעים שנה" (דהיי"ב, ל"ו, כא).

³⁹ וקרוב לכך במצוות השמיטה בשמות (כ"ג, י-יא): "ושש שנים תזרע את ארצך ואספת את תבואתה. והשביעית תשמטנה ונטשתה ואכלו אבליני עמך ויתרם תאכל חית השדה". השביעית היא ניגוד של "ואספת את תבואתה", היינו השוויון עם העני בתבואה. ואף טעם השבת הנזכרת שם - "למען ינוח שורך וחמרך וינפש בן אמתך והגר" - הוא הטעם החברתי-המוסרי. וקרוב לטעם זה הוא טעמה של שמיטת כספים (דברים, ט"ו, א-יא).

בנחלתו כגרים ותושבים. קבלת אדנותו ובעלותו על הארץ היא שבת שנאמרה בעשרת הדברים בספר שמות, היא שבת הארץ ואיסור מלאכה שבה. ואילו הביטחון שאדון עולם ואלוהי הארץ יפרנסנו מידו הפתוחה, והיא שתקבע את פרנסתנו, ולא השתדלותנו הבלתי נלאית, היא שבת שבמרה במדבר סין ובמשנה תורה, והיא שמיטת הארץ לגר ולתושב - לאכלה ולא לסחורה.

ג. כיבוד אב ואם

עם השבת נצטוו ישראל במרה אף על כיבוד אב ואם⁴⁰. ואם ביארנו עד עתה את הקשר בין השבת לחוק והמשפט במרה, מוטל עלינו עתה לבאר אף את מצוות כיבוד אב ואם ואת זיקתה לחוק ולמשפט שבמרה. מצוות כיבוד הורים פנים רבות לה. אנו נתייחס כאן רק לטעם שנראה לנו קשור לענייננו.

מן הפרשיות המובהקות הקשורות למצוות כיבוד הורים היא פרשת בן סורר ומורה: "כי יהיה לאיש בן סורר ומורה איננו שמע בקול אביו ובקול אמו ויסרו אתו ולא ישמע אליהם. ותפשו בו אביו ואמו והוציאו אתו אל זקני עירו ואל שער מקומו. ואמרו אל זקני עירו בננו זה סורר ומרה איננו שמע בקולנו זולל וסבא" (דברים, כ"א, יח-כ).

העברה היחידה הנזכרת בפרטות בפרשת בן סורר היא "זולל וסבא". אף בהלכה נידון בפרטות רק עניין זה:

"מאימתי חייב - משיאכל טרטימר בשר וישתה חצי לוג יין האיטלקי. ר' יוסי אומר - מנה בשר ולוג יין" וכו' (משנה, סנהדרין, ח', ב).

אך כבר תמחה הגמרא על הלכה יחידה זו הקובעת דין בן סורר ומורה: "ר' יוסי הגלילי אומר, וכי מפני שאכל זה טרטימר בשר ושתה חצי לוג יין האיטלקי אמרה תורה יצא לבית דין ליסקל? אלא הגיעה תורה לסוף דעתו של בן סורר ומורה שסוף מגמר נכסי אביו ומבקש לימודו ואינו מוצא ויוצא לפרשת דרכים ומלסטם את הבריות" (סנהדרין, עב, ע"א).

⁴⁰ עיין לעיל, עמ' 62, בפרק "חוק ומשפט", ושם הבאנו את הגמרא בסנהדרין, נו. לשיטת רש"י נזכיר, שהביטוי "כאשר צוך ה' אלהיך" נאמר גם לגבי מצוות השבת (דברים, ה', יא) וגם לגבי כיבוד אב ואם (שם, טו).

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

מדרשו של ר' יוסי הגלילי מוציא לחלוטין את פרשת בן סורר ומורה מפרשיות כיבוד הורים, ומעבירו אל תחום הגזל והחמס, ויש קושי ביישוב דבריו עם פשטי המקראות. אך הקשר בין בן סורר ומורה לזולל וסובא נתפרש בספר משלי, בדבריו של עלוקה⁴¹:

"שְׁתִּי בָנוֹת הַבֵּב

שְׁלוֹשׁ הֵנָּה לֹא תִשְׁבַּעְנָה

אַרְבַּע לֹא אָמְרוּ הוֹן.

שְׂאוֹל וְעֶצֶר רָחַם אֶרְכָּץ לֹא שָׁבַעַה מִיָּם וְאִשׁ לֹא אָמְרָה הוֹן.

עֵין תִּלְעַג לְאָב וְתִבּוֹז לְיָקֶהֶת אִם יִקְרוּהָ עֶרְבִי נַחַל וְיֵאכְלוּהָ בְּנֵי נֶשֶׁר"

(משלי, ל', טו-יז).

עלוקה (או אגור) מתאר את אלו שלעולם אינם שבעים ולעולם אינם אומרים די לצבירת הונם. שניים מהם אינם שבעים במובן החיובי מבחינה מוסרית: הרחם העצורה החפצה לקלוט את הזרע כדי להרבות חיים, והאדמה היבשה הרוצה במים כדי להוציא צמחה. ושניים - מן הבחינה השלילית: השאול שלעולם אינה שבעה מבלוע מתים והאש השורפת והמכלה.

אך גרוע מכולם האדם, שלעולם אינו ממלא את תאוותו:

"שְׂאוֹל וְנֶאֱבְדָה לֹא תִשְׁבַּעְנָה וְעֵינֵי הָאָדָם לֹא תִשְׁבַּעְנָה"

(שם, כ"ז, כ).

ובמשלו של עלוקה - הבן שאינו יודע שבעה לתאוותו. הוריו מוגבלים ביכולתם לספק את תאוותו הבלתי מרוסנת של בנם, והוא גומל להם ביחסו אליהם: "עֵין תִּלְעַג לֹאב וְתִבּוֹז לְיָקֶהֶת אִם" (ל', יז). הזולל והסובא שאינו יודע שבעה ואינו אומר 'הוֹן' מגיע ללעג ולזלזול בהוריו, שאינם מספקים לו את מבוקשו. אך בכך לא סיים את חטאו.

"דור אביו יקלל ואת אמו לא יברך.

דור טהור בעיניו ומצאָתו לא רָחַץ.

דור מה רמו עיניו ועפעפיו יִנְשָׂאוּ.

דור חֲרָבוֹת שיניו ומאכלוֹת מִתְּלַעְתֵּיו.

לְאָכַל עֵנִים מֵאֶרֶץ וְאֵבִיוֹנִים מֵאָדָם"

(שם, ל', יא-יד).

מזלזול ולעג - לקללה. הוא בז לדור ההורים הזקן המרוויח את לחמו המועט ביותר. הוא טהור בעיניו; ודרכו למלא את בטנו, קלה ופשוטה. שיניו האוכלות ומלעתותיו

⁴¹ עיין תוספות עבודה זרה, יז, ע"ב, ד"ה לעלוקה, בשם רבנו תם; גרינץ, מוצאי דורות, הוצאת הקיבוץ המאוחד, התשכ"ט, עמ' 358; ודעת מקרא בהערות למשלי ל', טו. ולמפרשים האחרים המשל הוא של אגור בן יקה.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

הטוחנות להביא תאוותו לכרסו אינן אלא חרבות העושקות עניים ואביונים. עמדה תורה על סוף דעתו של בן סורר, שאינו מוצא אצל אביו ועומד ומלסטם את הבריות⁴².

נשוב למרה למדבר סין. נושא מאמרנו הוא החוק והמשפט, חלוקת המשאבים הצודקת בלכתם במדבר, המזון והמים. ונסייג את דברינו: עד כאן לא מצאנו שהתורה הקפידה על כך שכל איש מישראל ייטול כחברו. לא הקפידה התורה אלא על החלוקה למשפחות:

"לקטו ממנו איש לפי אכלו, עמר לגלגלת מספר נפשתיכם איש לאשר באהלו תקחו"

(שמות, ט"ז, ז).

כל אדם לקח למספר נפשותיו, וסמכה התורה על החלוקה הטבעית בתוך המשפחה. שהרי בתא המשפחתי ודאי אין לחוש לחלוקה שאינה צודקת. שהרי בחלוקת המזון לא יעדיפו הורים את הבן האחד על פני אחריו.

אך כאשר נמצא במשפחה בן סורר, זולל וסוּבא; בן הגונב את מזונה של המשפחה לעצמו ואינו מתחשב באֶחיו; בן שמזונו הוא טרטימר בשר וחצי לוג יין - האומנם תישאר חלוקת המזון של עומר לגלגולת מוצדקת? ובן שאינו יודע מהי חלוקה צודקת אף בתוך אֶחיו, כיצד ינהג כלפי שכניו, כלפי כל אדם? האומנם יעמוד בנטילת עומר ולא יותר? וכיצד ינהג בהוריו, שאינם מספקים לו אלא עומר במקום טרטימר, עומר שנאמר עליו "וְיַעֲנֵךְ וירעבך" (דברים, ח', ג)!

בעת שעמדו יוצאי מצרים בתור ליד הבאר במרה, בעת שימת חוק ומשפט, ציוותה התורה גם על כיבוד אב ואם. כיבוד - שבראש ובראשונה משמעותו היא - הכרת הבן בזכותם של ההורים לחלק את המזון לילדיהם על-פי מיטב שיפוטם וחוש הצדק שלהם.

ד. רפידים

ברפידים היה המשבר הגדול הראשון⁴³. שם הונצח חטאם של ישראל בשם המקום, מסה ומריבה, ושם נענשו לראשונה בפורענותו של עמלק.

בפשטות היה חטאם כפול - מסה ומריבה: "על ריב בני ישראל" - הריב עם משה⁴⁴ (וכמו שנאמר - "וירב העם עם משה", "מה תריבון עמדי"); "ועל נסֹתם את ה' לאמר היש ה' בקרבנו אם אין" - מסה עם הקב"ה (וכמו שאמר משה: "מה תנסון את ה'"). אנו נוטים

⁴² כיוצא בו משלי, כ"ג, כ-כב. אף שם הזולל והסוּבא בו להוריו: "אל תהי בסבאי יין בזללי בשר למו. כי סבא זולל וְיָרֵשׁ וְקָרְעִים תַּלְבִּישׁ נוּמָה. שמע לאביך זה ילדך ואל תבוז כי זקנה אמך". ואולי זה פשר תוכחת אמו של למואל לבנה: "דברי למואל מלך משא אשר יסרתו אמו... אל למלכים למואל אל למלכים שתו יין ולרֹזִינִים או [אֶי קרין] שכר" (שם, ל"א, א-ד). ולקיים את שנאמר להורים על הבן הזולל והסוּבא - "וְיַסְרוּ אוֹתוֹ" (דברים, כ"א, יח).

⁴³ עיין שמות, י"ז, א-ז. וכל הציטוטים להלן, מפסוקים אלו.

⁴⁴ עיין בתרגום ירושלמי (המיוחס ליונתן) כאן.

לראות בשניהם חטא אחד, והוא אמרם למשה "למה זה העליתנו ממצרים". היה בכך **ריב** עם משה, שכביכול העלם ביזמתו מארץ היאור למדבר חסר המים; היה בכך **ניסוי** כלפי הקב"ה בהתעלמם מכך שהוא שהוציאם ממצרים, ובאמירתם, ששמעה שאין ה' בקרבם. אלא שאם זה חטאם ותו לא, איך ייתכן שהקב"ה שומע את תלונתם ונותן להם מים בדרך נס ובהתגלות בחורב, ואף מעיד את הזקנים על הנס ועל ההתגלות, ומיד אחר כך מעניש אותם בלא חטא נוסף? הדוגמה היחידה שאנו מכירים להשתלשלות אירועים כזו, פרשת השלו בקברות התאוה, אינה אלא מעשה לסתור. שהרי שם, אף שסיפק להם שלו ובעודו בין שיניהם נגף את העם (במדבר, י"א, ג), הרי קודם לכן נתן להם את הבשר באף ובתוכחה. ובפירוש אמר להם, "יען כי מאסתם את ה' אשר בקרבכם" וכו' (שם, כ). זאת ועוד, בפרשה המקבילה לרפידיים, פרשת מי מריבת קדש (במדבר, כ', א-ג), הייתה תלונת העם דומה לרפידיים ולא מצאנו עונש על העם⁴⁵.

ההבדל העיקרי הנרמז בפסוקים בין התנהגותם של ישראל ברפידיים להתנהגותם במי מריבת קדש הוא אמרם ברפידיים "למה זה העליתנו ממצרים להמית אותי ואת בני ואת מקני בצמא" (שמות, י"ז, ג). סגנון קצת חריג, המרמז לכך שהדאגה לא הייתה לעדה כולה אלא כל איש לעצמו, למשפחתו ולמקנהו⁴⁶.

אנו מניחים, שכאשר נצטווה משה לעבור לפני העם וללכת עם שבעים הזקנים לצור שבחרב, שהיה במקום מרוחק (שהרי מרפידיים להר סיני עברו בני ישראל מסע שלם⁴⁷), התנהל המאבק על המים שלא על פי סדרי החוק והמשפט שקבע משה במרה. ונפרט מעט: התגלות ה' הייתה, כאמור, בצור חורב, במקום שכעבור ימים ניתנו שם עשרת הדברים. משה רבנו משליך את אפרו של עגל הזהב אל "הנחל הירד מן ההר" (דברים, ט', כא) וזוהרו על פני המים באמצע הקיץ, ב"יז בתמוז"⁴⁸, ולא ייתכן נחל איתן בתאריך כזה במדבר סיני, אלא מה שנבקע דרך נס. ומשמע, שצור חורב שבו נבקעו המים היה בהר סיני ולא ברפידיים.

אין צורך להאריך בנימוקים לכך שמקום ההתגלות על המים היה במקום השכינה, במקום שניתנה בו התורה. כך היה במרה, שהחוק והמשפט ניתנו על המים וכך גם בצור חורב⁴⁹. ועדיין מקום לדון על כך שמעמד בקיעת הצור לא היה לעיני העם, אלא לעיני הזקנים בלבד:

⁴⁵ ועיין בהקדמת הרמב"ם למסכת אבות (שמונה פרקים), פרק ד', שכתב על מי מריבה: "ואנחנו לא מצאנו לה' יתעלה כעס בדברי אליו בזה העניין". והרמב"ן (במדבר, כ', א) השיג וכתב: "ובפעם הראשונה אמרו פחות מזה, 'להמית אותי ואת בני ואת מקני בצמא', והיה עליהם קצף גדול ואשמה רבה" (וכוונתו שם, שכל שכן במי מריבה כעס עליהם ה'). אך אנו לא דיברנו כאן על הקצף אלא על העונש. אמנם עיין בר"י אברבנאל שהביא דעה שבני ישראל נענשו בכך ששמה ואהרון לא יכניסום, ודחה דעה זו.

⁴⁶ המכילתא ("יבחדש השלישי", סוף פרשה א) ורש"י לשמות, י"ט, ב, רמזו לכיוון זה כשאמרו, שבניגוד לחנייתם במדבר סיני, שהייתה בלב אחד, היו חניויותיהם הקודמות בתרעומות ובמחלוקת. ועיין עוד בראב"ע, ל"ז, ב, הכותב על פתות שונות בעם, שלחלק מהן היה מים ולאחרות לא.

⁴⁷ עיין שמות, י"ט, ב; במדבר, ל"ג, טו; ועי' בחזקוני, י"ז, ו; ר"י אברבנאל; וקצת בניגוד לפירוש ראב"ד (הקצר), י"ז, ה.

⁴⁸ עיין שמות, ל"ב, כ; משנה, תענית, ד', ו.

⁴⁹ לדעתנו היה אמור להיות מעמד של מתן תורה ומצוות אף במי מריבת קדש, ונמנע המעמד הואיל ולא נתקדש בו שם ה' (במדבר, כ', יב; ועוד). ובמאמר אחר נאריך אי"ה בכך.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

"ויואמר ה' אל משה עבר לפני העם וקח אתך מזקני ישראל"

(שמות, י"ז, ה).

היה זה בניגוד לאשר אירע במרה במי מריבת קדש. נס בקיעת המים בחורב דמה מבחינה זו למכת בכורות, שהעם נצטווה בה "ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר

ועבר ה' לנגף את מצרים" (שמות, י"ב, כב-כג). הוא לא דמה לקריעת ים סוף, שנאמר בה: "הַתְּיַצְּבוּ וּרְאוּ אֶת יְשׁוּעַת ה', וַיִּרְא יִשְׂרָאֵל אֶת מִצְרַיִם מֵעַל שַׁפַּת הַיָּם" (שם, י"ד, יג, ל), וממילא - "וַיִּירָאוּ הָעָם אֶת ה' וַיֹּאמְרוּ בְּה' וּבְמֹשֶׁה עֲבָדוֹ" (שם, לא). העובדה שנס המים ניתן בצורה כזו, ושבני ישראל לא ראו את הבקיעה אלא רק את המים שזרמו אליהם במרחק גדול מן הצור, נבעה בוודאי מחטאם, ומכך שלא היו ראויים לנס⁵⁰. את תוצאתה, המים הזורמים במחנה **כשהשכינה אינה במחנה וכשמשנה וכל זקני ישראל אינם במחנה**, ניתן רק לנחש. העובדות הידועות לנו על כך הן שתיים: **א.** שירה כשירת הבאר שבשנת הארבעים לא נאמרה שם; **ב.** חוק ומשפט (מרגע שיצאו המים ועד שבאו בתשובה שלמה⁵¹ להר סיני) לא ניתנו שם.

את ההתנפלות על המים, את זעקות "אֵתִי" ו"ואת בְּנֵי" ו"ואת מְקַנְי" שנשמעו שם - נותר לדמיונו של הקורא. אנו נעבור למלחמת עמלק.

ה. עמלק

פרשת מלחמת עמלק, מצוֹת מחייתו והעימותים בין ישראל לעמלק במשך הדורות, ארוכה מארץ מידה ורחבה מני ים. אנו נעסוק בה, אם גומר ה' עלינו, במאמר נפרד. בפרק זה לא נעסוק אלא בפרטים אחדים במלחמת עמלק הנוגעים לנקודה המרכזית במאמרנו. לפי פשוטם של מאורעות נראה לנו, שעמלק הגיע לרפידיים כששמע על המים הזורמים שם⁵² (נזכור, שהמלחמה עמו הייתה בשלהי אייר⁵³, ימי תחילת הקיץ). כשוכן המדבר טען לבעלות על המים, ועל כך פרצה המלחמה. ייתכן שהעזתו לפלוש אל המחנה נבעה מן החלוקה הבלתי מסודרת של המים שהייתה בו, וממלחמת הכול בכול שנתקיימה שם על

⁵⁰ להבנתנו - חטאם היה בין השאר בתלונה "למה זה העליטנו ממצרים" (שמות, י"ז, ג), ולכן קיבלו מים שלא בהתגלות ושלא בהשגחה גלויה. לקיים את שנאמר: "כי הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה לא כארץ מצרים הוא אשר יצאתם משם אשר תזרע את זרעך והשקית ברגלך כן הירק" וכו' (דברים, ל"א), ושם נתבאר שהמים בארץ מצרים ניתנים שלא בהשגחה גלויה ושלא כמים בארץ ישראל.

⁵¹ "להקיש נסיעתן מרפידיים לביאתן למדבר סיני. מה ביאתן למדבר סיני בתשובה אף נסיעתן מרפידיים בתשובה" (מכילתא, "בחדש השלישי", פרשה א, ורש"י לשמות, י"ט, ב).

⁵² אמנם מקובל לפרש את חטא עמלק כרמב"ן (להלן, י"ז, טז) שעמלק "עובר מתעבר על ריב לא לוי", ובמאמר נפרד נאריך בכך אי"ה.

⁵³ במדבר סיני היו בטי"ו באייר (שמות, ט"ז, א) ולהר סיני עברו בא' בסיוון (שם, ל"ט, א). בין מדבר סיני לרפידיים עוד הספיקו לעבור בדפקה ובאלוש (במדבר, ל"ג, יב).

הוצאת תבונות

מכללת הרצוג

המים בהיעדר מנהיגות ובקוצר רוחו של העם⁵⁴. המכה הקשה שהיכה עמלק את ישראל⁵⁵, אף שוודאי היו ישראל רבים ממנו ואף שאהרון וחור תמכו בידיו של משה, מבוארת לדעתנו בכך, שביום שתקף עמלק את ישראל הייתה כל המנהיגות, משה, יהושע נערו⁵⁶ ושבעים הזקנים, בצור חורב. ובעם מסוכסך ובלתי מונהג יכול עמלק לעשות שמות.

משנודע הדבר למשה שלח מיד את יהושע למחנה, לרפידיים, לבחור אנשי מלחמה, ומשה עצמו נשאר בחורב⁵⁷, ושם הרים את ידו עם מטה האלוהים. לכן נדחתה מלחמת הנגד של עם ישראל ביום אחד ("מחר אנכי נצב" - שמות, י"ז, ט) והיא שאפשרה את האסון.

להבנתנו, ייתכן שלכך קשורה גם בחירת הלוחמים למלחמה בעמלק:

"ויאמר משה אל יהושע בחר לנו אנשים וצא הלחם בעמלק"

(שמות, י"ז, ט).

מי הם הלוחמים שנבחרו למלחמה זו⁵⁸? נשווה מלחמה זו שהייתה בעמלק ובמדיין שכניהם⁵⁹ למלחמת גדעון במדיין ועמלק כעבור דורות. אף שם נצטווה גדעון לבחור אנשים:

"ויאמר ה' אל גדעון כל אשר ילק בלשונו מן המים כאשר ילק הכלב תציג אותו לבד וכל אשר יכרע על ברכיו לשתות"

(שופטים, ז', ה).

ההתנפלות הבלתי מרוסנת על המים המביאה אצל חיילי גדעון להשלכת נשקם על הארץ⁶⁰ היא המביאה את בני ישראל ברפידיים לשתיה ללא חישוב כמויות, ללא התחשבות וללא חלוקה צודקת, והיא שהביאה את עמלק אל המחנה. המעטים שלא נהגו כך - הם שיגברו עליו.

⁵⁴ לימים יבוא המן האגגי מבני בניו, ותחילת טענתו על עם ישראל תהיה: "ישנו עם אחד מפזר ומפוד בין העמים" (אסתר, ג', ח). ורק אחר-כך ימשיך - "ודתיהם שונות מכל עם" (שם), ויזכיר לנו בכך את מסע בני ישראל מרפידיים להר סיני, לקבלת התורה.

⁵⁵ "וגבר עמלק" (שמות, ל"ז, יא); "ויזנב בך כל הנחשלים אחריך" (דברים, כ"ה, יח). ועיין עוד ברשע במדבר, ל"ג, כ: "לפי שנכוו בעמלק כבר, הזכירוהו למרגלים כדי לייראם".

⁵⁶ אף שלא נכתב שיהושע הלך עם משה לחורב, מסתבר שהלך משה עם נערו, ומוכח מן ההמשך.

⁵⁷ עיין בראב"ע הקצר: "על דעת כי זאת הגבעה [=שמשה ניצב עליה במלחמת עמלק] הוא הצור שהיכה, והוא הר סיני".

⁵⁸ ובמכילתא - אנשים גיבורים ויראי חטא. ודומה לכך בראב"ע. והחזקוני פירש - ילידי אדר שני, שאין מזל ואיצטגנינות שולטים בהם. והקרוב ביותר לדברינו הוא הר"י אברבנאל שפירש - אלו שלא התלוננו ברפידיים על המים.

⁵⁹ עיין שופטים, ו', לג. ולהלן נביא את המדרש, שאף יתרו כהן מדיין היה מראשי צבאו של עמלק. ושם נפרט על הקשרים הרבים בין מדיין לעמלק.

⁶⁰ עיין: א' מלמט, 'מלחמת גדעון במדיין', ההיסטוריה הצבאית של ארץ ישראל בימי המקרא, הוצאת מערכות, תשכ"ד, עמ' 116-117.

הוצאת תבונות

מכללת הרצוג

חז"ל כשביארו את החטא שעליו באה מלחמת עמלק דרשו סמוכין בספר דברים :

"לא יהיה לך בכיסך אבן ואבן גדולה וקטנה. לא יהיה לך בביתך איפה ואיפה גדולה וקטנה. אבן שלמה וצדק יהיה לך איפה שלמה וצדק יהיה לך למען יאריכו ימך על האדמה אשר ה' אלהיך נתן לך. כי תועבת ה' אלהיך כל עשה אלה כל עשה עָלָך. זכור את אשר עשה לך עמלק בדרך בצאתכם ממצרים".

(דברים, כ"ה, יג-יז)

וכך אמרו :

"אם שיקרת במידות ומשקלות הווי דואג מגירוי האויב. שנאמר - מאזני מרמה תועבת ה' וכתוב בתרה - 'בא זדון ויבא קלוני'⁶¹.

חלוקת המשאבים הצודקת וכל פרשת מידות ומשקלות, יסודם בחוק ובמשפט שבמרה. בני ישראל עמדו בניסיונות במרה על המים ובמדבר סין על המן, אך נכשלו בהם במי הפיידים, וכאן בא עמלק.

ו. יתרו

עם סיום המלחמה בעמלק, בא יתרו אל מחנה ישראל. ושתי דרכים להבין את צעדו זה : א. זו המנומקת בפיו - השמועה על יציאת מצרים (שמות, י"ח, א), וזיקתו שלו ליציאת מצרים כחותן משה, מושיעם של ישראל, הבא אל המחנה עם ציפורה אשת משה ועם שני בניו של משה ; ב. זו שאינה נאמרת, אך מסתבר מאוד לדורשה מכוח סמיכות הפרשיות : יתרו הוא שכנו של עמלק ובעל בריתו. ולאחר שהוכה עמלק ברפיידים בא יתרו להשלים עם ישראל⁶².

ואם בתחילת הפרשה נתפרשה רק יציאת מצרים כסיבה לביאת יתרו, הרי בהמשכה נתפרשו שתי הסיבות.

"ויספר משה לחותנו את כל אשר עשה ה' לפרעה ולמצרים על אודות ישראל"

והוא מוסיף :

"את כל התלאה אשר מצאתם בדרך ויצלם ה'"

(שמות, י"ח, ח).

⁶¹ רש"י דברים, כ"ה, יז, על-פי תנחומא כי תצא, ת', ופסיקתא דרב כהנא, זכור.

⁶² עיין שמו"א, ט"ו, ו. והראב"ע בשמות, י"ח, א, ביאר בצורה שונה סמיכות זו. ועיין שמות רבה, כז-כח. ואנו הלכנו בעקבות מדרש שמואל, ל"ב, ב, שיתרו עצמו היה ממפקדי צבא עמלק וחזר בו לאחר ניצחון ישראל. ושתי האפשרויות שהבאנו בביאור מעשה יתרו הן מחלוקת ר' אליעזר ור' יהושע בזבחים, קטז, ע"א, על-פי המכילתא : לר' אליעזר שמע יתרו על יציאת מצרים וקריעת ים סוף, ולר' יהושע - על מלחמת עמלק. ורש"י י"ח, א, חיבר את שתי האפשרויות : "מה שמועה שמע ובא? קריעת ים סוף ומלחמת עמלק". ובפרק זה נוכיח כדבריו, שאכן שתי הסיבות נכונות.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

וזו להבנתנו - מלחמת עמלק.

ממילא נכונים שני הפירושים ברש"י למלה היחידאית "ויחד יתרו" (שם, ט). לשון חדווה ושמחה על יציאת מצרים ועל שותפות חתנו באותות ובמופתים. ולשון צער⁶³ על מפלת בעל בריתו - עמלק. ואכן בברכתו לה' מודה יתרו על יציאת מצרים ומתעלם מן הניצחון על עמלק:

"ויאמר יתרו ברוך ה' אשר הציל אתכם מיד מצרים ומיד פרעה, אשר הציל את העם מתחת יד מצרים"

(שם, י).

ויתרו עצמו בא לזבוח לה'. לצורך זה בונה משה מזבח, והוא להבנתנו מזבח "ה' נסי" ובו הכריז משה על המלחמה לה' בעמלק מדור דור⁶⁴.

ז. ויהי ממחרת

בקרבנו של יתרו לא מסתיימת פרשת עמלק; היא ממשיכה בפסוק הבא.

"ויהי ממחרת וישב משה לשפט את העם ויעמד העם על משה מן הבקר עד הערב" (שם, יג).

על מה היו המשפטים הארוכים כל כך?

ייתכן שמשה עסק בחלוקת שלל המלחמה בעמלק, שהרי לימים מצאנו את דוד חורץ בתקיפות את דינו על חלוקה צודקת של שלל מלחמת עמלק:

ויען כל איש רע ובליעל מהאנשים אשר הלכו עם דוד ויאמרו יען אשר לא הלכו עמי לא נתן להם מהשלל אשר הצלנו כי אם איש את אשתו ואת בניו וינהגו וילכו. ויאמר דוד לא תעשו כן אָחִי, **את אשר נתן ה' לנו וישמר אתנו ויתן את הגדוד הבא עלינו בידנו**. ומי ישמע לכם לדבר הזה כי כחלק הורד [היורד קרי] במלחמה וכחלק הישב על הכלים יחדו יחלקו. ויהי מהיום ההוא ומעלה וַיִּשְׁמָה לחק ולמשפט לישראל עד היום הזה"

(שמו"א, ל', כב-כה).

דוד אינו מסתפק בחלוקה צודקת בין הלוחמים:

⁶³ על-פי סנהדרין, צד, ע"א - נעשה בשרו חידודין חידודין.

⁶⁴ לעני"ד פסוקים טו-טז בפרק י"ז הדנים בבניית המזבח אירעו במקביל לפרק ל"ח, פס' יב, ולאחר שבא יתרו. שהרי לא שמענו שמה הקריב קרבן לאחר מלחמת עמלק. ועמוס חכם בפירוש 'דעת מקרא' לספר שמות, ירושלים, התשנ"א, ביאר בצורה קצת שונה. לדבריו נבנה המזבח לאחר מלחמת עמלק; ולדבריו נבנה לאחר שבא יתרו, והפסוקים הוקדמו לפרק ל"ז מכיוון שהמזבח נבנה כזכר למלחמת עמלק.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

"ויבא דוד אל צקלג וישלח מהשלל לזקני יהודה לרעהו לאמר הנה לכם ברכה משלל איבֵי ה'"
(שם, כו).

הנימוק של דוד לחלוקה צודקת של שלל עמלק דומה לנימוק בחלוקת המים והמן: "את אשר נתן ה' לנו".
שני דינים שונים אפוא למלחמת עמלק, ולשניהם יסוד משותף, והוא - ש"מלחמה

לה' בעמלק" ומלחמת עמלק - מלחמתו היא. עתים השלל הוא לה' ועתים הוא מתחלק בשווה לכל ישראל. הדין האחד במלחמת שאול בעמלק:

"עתה לך והכיתה את עמלק והחרמתם את כל אשר לו... משור ועד שה מגמל ועד חמור"
(שמו"א, ט"ו, ג).

שאול חוטא בכך וחומל על מיטב הצאן והבקר, והנביא מוכיחו על כך:

"ולמה לא שמעת בקול ה' ונתעט אל השלל ותעש הרע בעיני ה'"
(שם, יט).

כיוצא בו במלחמת ערד שחז"ל דרשוה על עמלק⁶⁵:

"ויחרם אתהם ואת עריהם ויקרא שם המקום חרמה"
(במדבר, כ"א, ג).

ואם המלחמה בעמלק לה', השלל - שללו הוא⁶⁶.
והדין השני - במלחמת דוד בעמלק. אם השלל - שלל ה' הוא (ואין ציווי מיוחד להחרימו), הרי חלוקתו היא כחלוקת המן שירד משמים: "לקטו ממנו איש לפי אכלו", חלוקה שווה וצודקת. שהרי כולנו בניו וכולנו שווים בעיניו. והרי, כפי שכבר כתבנו, לא בא עמלק אלא על רמאות במידות ובמשקלות⁶⁷.

⁶⁵ נתחומא חוקת, י"ח. ועיין רש"י לבמדבר, כ"א, א, וראייתם משופטים, א', טז.
⁶⁶ ומו"ר ר' יואל בן נון ביאר את חטא השלל בדרך שונה (משא אגג, מגדים ז [שבט תשמי"ט], עמ' 58-60), והנראה לעניות דעתי כתבתי.

⁶⁷ עוד ייתכן, שמשא, כששָׁב מצור חורב ישב להסדיר את בעיית המים על-פי חוק ומשפט כשם שעשה במרה. ונצרך לכך לאחר הערבוביה שהייתה שם בהיעדרו. וזוהי התשובה שעשו כשנסעו מרפידים להר סיני. ועיין לעיל, הערה 51.
ואם כך, שמא נזכר יתרו, המייעץ למשה על דבר המשפט, במה שעשה משה על באר מדיין בשעה שחילק את המים בין בנותיו של יתרו לבין הרועים על-פי הצדק והיושר.

הוצאת תבונות

מכללת הרצוג

וכמלחמת דוד אף מלחמת עמלק ברפידים. ולמחרת הקמת המזבח יושב משה על מדוכת הצדק לחלק את השלל בחוק ומשפט⁶⁸.

וכמו אצל דוד - אף עבודתו של משה אינה קלה. שהרי כמו במחנה דוד אף אצל משה נמצאים במחנה "כל איש רע ובליעל"⁶⁹. וחותר משה, הרואה במצוקתו ובמצוקת העם, מציע את עצתו על שרי אלפים ושרי מאות, שרי חמישים ושרי עשרות.

ח. עצת יתרו

לעיל⁷⁰ דנו בשאלה מה שמועה שמע יתרו ובא. הבאנו שם את דעות התנאים, שיתרו שמע על יציאת מצרים וקריעת ים סוף (דעת ר' אליעזר) ואת השמועה על מלחמת עמלק (דעת ר' יהושע), וניתחנו את הפסוקים. המשותף לשתי הדעות - שהפרשה במקומה, ויתרו הגיע למחנה ישראל בין מלחמת עמלק למתן תורה.

אך שם בגמרא דעה שלישית:

"ר' אליעזר המודעי אומר - מתן תורה שמע ובא"

(זבחים, קטז, ל"א, ומכילתא יתרו).

ולדעה זו כל הפרשה - שלא במקומה, ומקומה אחרי מתן תורה. בסוגיה זו נחלקו שם אף אמוראים, והמפרשים השונים⁷¹.

הראב"ע הלך בשיטת ר' אליעזר המודעי והאריך לנמק את דעתו שהפרשה מאוחרת. נימוקו המרכזי הוא שמדברי משה במשנה תורה בחזרתו על פרשת מינוי השופטים (א', ט-יח) עולה, שזו הייתה לאחר שה' אמר להם בחורב "רב לכם שבת בהר הזה פנו וסעו לכם ובאו הר האמרי" וכו' (שם, ו-ז), ולא קודם מתן תורה.

הנקודה הקשה בפירוש זה היא מדוע אפוא הקדימה התורה את סיפור יתרו למתן תורה. לכך נתנו המפרשים סיבות שונות ולא נאריך בהן. ועדיין, דומה, קושיה לא זהה ממקומה⁷². והרמב"ן ביאר את הפרשיות כסדרן⁷³.

⁶⁸ לא מצאתי סיוע לפירושו בניין השלל. ובמדרש לקח טוב ביאר משום מה: "מה משפטים היה להם. אלא בני ערב רב תובעים היו משלל מצרים".

⁶⁹ שמו"א, ל', כב; עיין לעיל בפסוקים על שלל דוד.

⁷⁰ בפרק על יתרו ובעיקר בהערה 62.

בגמרא בזבחים שם מחלוקת אמוראים בין בני ר' חייא ור' יהושע בן לוי. ומחלוקת המפרשים: דעת הרשב"ם וראב"ד שיתרו בא לאחר מתן תורה; והרמב"ן טורח להוכיח שהפרשיות כסדרן (והולך לשיטתו, שנחלק על ראב"ע בכמה מקומות וטען שיש מוקדם ומאוחר בתורה. וכבר ציינו מחלוקת זו. עיין למשל במדבר, ט"ז, א, בראב"ד ורמב"ן וכן מחלוקתם בבראשית, כ"ה, לד ועוד).⁷¹

⁷² כל הקושיות האחרות של הראב"ד תורצו לענ"ד במהלך דברינו עד עתה:

א. טענתו האחת של הראב"ע היא שיתרו מגיע "אל המדבר אשר הוא חנה שם הר האלהים" (שמות, י"ח, ה), משמע שהגיע להר סיני בעת שבני ישראל כבר חנו שם. ודוחק לומר שבא בחמשת ימים שבו ביאתם להר סיני ומתן תורה. ומוסיף על כך הרמב"ן, שאם בא בחמשת ימים אלו, מתי היה היום שמשה ישב לשפט את העם; הרי כל אותם ימים עלה להר, והוריד לעם את דברי ה'. ולא מסתבר שבשלושת ימי ההגבלה עמדו העם למשפט. לדברינו לעיל הגיע יתרו לרפידים עוד קודם שנסעו להר סיני (נסיעתם להר סיני נזכרה רק להלן י"ט, א-ב). וכבר היה משה בהר האלהים בצור חורב עוד קודם מלחמת עמלק.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

בין הרמב"ן לראב"ע יש גם שיטת ביניים, זו של הר"י אברבנאל והמלבי"ם המפצלים את הפרשה לשניים⁷⁴. החלק הראשון (פס' א-כג) היה לפני מתן תורה, וכסדר הפרשיות, ונאמר בו שיתרו בא למחנה ישראל ולמחרת יעץ למשה למנות שופטים. החלק השני (פס' כד-כז) היה בשנה השנייה, לפני צאת בני ישראל מהר סיני, ובו שמע משה לעצת חותנו ומינה שופטים על ישראל, וכמבואר בדברים (א', ט-יח) שפרשת מינוי שופטים הייתה לאחר שישבו זמן רב בחורב ולאחר שנצטוו לצאת מהר סיני לכיוון ארץ ישראל (שם, ו-ז).

ועדיין יש לבאר לשיטה זו מדוע דחה יתרו את עצת חותנו בשנה שלמה ומדוע קיבלה בסופו של דבר⁷⁵. אנו נלך בעקבות הר"י אברבנאל והמלבי"ם בחלוקתם זו, ונוסיף לדבריהם ראייה מהשוואת הפרשיות בספרים שמות (י"ח), במדבר (י"א) ודברים (א'). ראייה זו היא לענ"ד ראייה מכרעת לשיטתם, ולאור שאר הדברים במאמרנו עד כה ננסה לסרטט את שאירע במחנה לאחר עצת יתרו.

ב. עוד טען ראב"ד - היכן הקריבו עולה וזבחים (עיי' פסוק יב), והיכן אכלו לחם לפני האלוהים לפני מעמד הר סיני ולפני הקמת המשכן? ולדברינו לעיל - כשבא יתרו הקים משה את מזבח 'ה' נסי' להודות על הניצחון על עמלק, ושם אכלו.

ג. עוד טען, שדברי משה "והודעתי את חקי האלהים ואת תורתיו" (פסוק טז) מרמזים לכך שהתורה כבר ניתנה. ולעיל הארכנו בחוקים שניתנו במרה ובקשר בינם לבין המשפט שעמדו בו לפני משה בחלוקת שלל עמלק.

ולגבי שתי טענותיו האחרונות של הראב"ד מוסבים דברינו בפרק זה. והרמב"ן התמודד עם כל קושיותיו של הראב"ד, עיי' שם.

הרמב"ן מביא את שיטת ר' אליעזר המודעי שיתרו שמע על מתן תורה (בד"ה כבר נחלקו רבותינו),

73

מקשה מדוע לא נזכרה שמועה זו בפסוקים, ומדוע מספר משה לחותנו רק על יציאת מצרים ולא על מתן תורה, ומיישב קצת בדוחק. עיי' שם. ולדעת הרמב"ן אף שילוח יתרו לארצו (פס' כז) היה בשנה הראשונה. ושוב חזר יתרו בשנה השנייה, כעולה מבמדבר, י', כט-לב. והראב"ע תירץ, שהתורה הקדימה את מעשה יתרו כדי להסמיכו לשבעת ה' על מחיית עמלק וכדי להבדיל בין עמלק לבני יתרו בעת מחיית עמלק וכפי שהיה אצל שאול. הרשב"ם והחזקוני הסתפקו בתירוץ סבניים.

אף לרש"י שיטת ביניים המפצלת את הפרשה (עיי' רש"י לפס' יג). לדעתו המפגש עם יתרו (פס' א-יב) אירע קודם מתן תורה, וכסדר הפרשיות. עצת יתרו למינוי שופטים בפועל (פס' יג-כז) הייתה "ממחרת" (פס' יג), והכוונה ממחרת יום הכיפורים, שבו ירד משה מן ההר, כארבעה חודשים לאחר מתן תורה. שילוח יתרו לארצו (פס' כז) היה בשנה השנייה בסוף החודש השני, בעת שנסעו מהר סיני, וכמסופר בדברי משה לחובב (במדבר, י', כט).

על-פי שיטת רש"י נפתרות כמה מקושיות הראב"ד דלעיל. אך הקושי שבה גלוי לעין, והוא ביאור "ויהי ממחרת" - ממחרת יום הכיפורים, שירד משה מן ההר. שהרי בפשטות הכוונה - ממחרת הסעודה עם יתרו, וכמבואר במדרש לקח טוב כאן. וכן פירשו הרשב"ם, החזקוני ועוד.

אמנם במכילתא מבואר כרש"י, והסכים עמו בכך הרמב"ן. אך חלק עליו בעיתויו של פסוק כז, ולדעתו הוא חוזר לתחילת הפרשה, ויתרו חזר לארצו קודם מתן תורה, ובא שוב למחנה לאתר שניתנה התורה.

הר"י אברבנאל ביאר בספר דברים, שפרשת מינוי שופטים הייתה חיונית לקראת כניסתם למושבם בארץ ישראל, בעת שמחנה ישראל לא יהיה מרוכז סביב משה רבנו. ועוד ביאר, שהיה בכך גם מינוי שרי צבאות לראש העם. כפשט הביטוי "שרי אלפים" וכו' (השווה למשל במדבר, ל"א, מח; שמו"א, י"ז, יח; י"ח, יג; מלכ"ב, א', ט-יד; ועוד). במלבי"ם לא מצאתי התייחסות לשאלה זו. אנו טינינו בכך לדרך משלנו.

75

הוצאת תבונות
מכללת הרצוג

ט. שרי אלפים ושבעים הזקנים

תיאור מינוי השופטים במשנה תורה מאחד בתוכו בצורה ברורה שתי פרשיות שונות.
הראשונה - פרשת יתרו (שמות, י"ח):

שמות, י"ח	דברים, א'
ואתה תחזה מכל העם אנשי חיל יראי אלהים אנשי אמת שנאי בצע (כא) ויתן אתם ראשים על העם שרי אלפים שרי מאות שרי חמשים ושרי עשרת (כה) את הדבר הקשה יבואון אל משה וכל הדבר הקטן ישפוטו הם (כו)	הבו לכם אנשים חכמים ונבנים ויִדְעִים (יג) ואתן אתם ראשים עליכם שרי אלפים ושרי מאות ושרי חמשים ושרי עשרת (טו) והדבר אשר יקשה מכם תקרבון אלי ושמעתי (יז)

הפרשה השנייה הקשורה לתיאור מינוי השופטים בדברים היא פרשת מינוי הזקנים למנהיגי העם בקברות התאוה (במדבר, ל"א).

במדבר, י"א	דברים, א'
לא אוכל אנכי לבדי לשאת את כל העם הזה (יד) ולא תשא אתה לבדך (יז) שש מאות אלף רגלי העם אשר אנכי בקרבו (כא) לשום את משא כל העם הזה עלי (יא) אספה לי שבעים איש מזקני ישראל אשר ידעת כי הם זקני העם (טז) ...ושטריו (שם)	לא אוכל לבדי שאת אתכם (ט) ה' אלהיכם הרבה אתכם והנכם היום ככוכבי השמים לרב (י) טרחכם ו משאכם וריבכם (יב) ⁷⁶ ואקח את ראשי שבטיכם (טו) ⁷⁷ ושטרים לשבטיכם ⁷⁸ (שם)

ההשוואה לפרשת מינוי הזקנים בקברות התאוה מתחייבת גם ממקומה של הפרשה במשנה תורה, לאחר שנצטוו לנסוע מחורב ולפני חטא המרגלים⁷⁹ ובעיקר מן הסמיכות

⁷⁶ על השוואה זו ודומותיה עמד המדרש בספרי בעלותך פסקה צב, צג.

⁷⁷ הזקנים הם הראשים; השווה דברים, כ"ט, ט. ובספרי מפורש להדיא שהיו נציגי השבטים (בהעלתך, פסקה צה), דבר שאינו עולה כלל מן הניסוח "שרי אלפים ושרי מאות" וכו', אלא דווקא מן הביטוי "ראשי שבטיכם".

⁷⁸ בפרשת יתרו לא נזכרו כלל שוטרים.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

בשני המקומות לחטא המרגלים והתפרשות חטא המרגלים לפי זה כחלק מאבדן מנהיגותו הבלעדית של משה⁸⁰.

מכך שהסיפור במשנה תורה כולל בתוכו שתי פרשיות שונות, עולה כמעט בהכרח המסקנה, ששתי פרשיות אלו, כלומר מינוי השופטים בעקבות עצת יתרו (שמות, י"ח) ומינוי הזקנים בקברות התאוה (במדבר, י"א) אינן אלא שני חלקים של פרשה אחת. ולאור הנחות אלו ננסה לסרטט את אשר אירע⁸¹.

שלא כנראה מרצף הפסוקים, לדעתנו, לא שמע משה בקול חותנו ולא שעה לעצתו. יתרו, כוהן מדיין, לא ראה לנגד עיניו אלא חוק ומשפט, ולשם כך די בשרי חמישים או בשרי עשרות. משה ראה לנגד עיניו "כי יבא אלי העם לדרש אלהים" (שמות, י"ח, טו), ועדיף שייעשה לימוד תורת ה' לעם על-ידי משה עצמו ולא על-ידי שלוחיו ושלוחי שלוחיו. כעבור ימים ספורים עבר העם להר סיני, ושם, בצל השכינה ששכנה עליהם, נרגעו הרוחות. במחנה שחנה במשך כשנה במקום אחד לא היו בעיות כה רבות, ומשה, כמורה צדק יחיד לעמו, לא נבל, והעם לא נבל עמו.

הנפילה הגדולה הייתה בשנה השנייה. משנעלה הענן מעל משכן העדות, פורק המשכן, בני ישראל נסעו מהר ה' וארון ה' רחק מן המחנה - החלו תלאות המסע (במדבר, י"א, יז, לא). תלונות האוכל חזרו כאילו לא למדו בני ישראל דבר בשנה שהיו בהר סיני. בפרק זה ברצוננו לבחון את התלונה שגרמה למגפה, ולענייננו - ל'שבירתו' של משה רבנו עד שאמר:

"לא אוכל אנכי לבדי לשאת את כל העם הזה כי כבד ממני. ואם ככה את עשה לי הרגני נא הרג אם מצאתי חן בעיניך ואל אראה ברעתי" (במדבר, י"א, יד-טו).

מפשטי המקראות נראה בבירור, שמרכזה של התלונה היה בקשת בשר מתוך שקצה נפשם במן, "הלחם הקלקל".

"ואל העם תאמר התקדשו למחר ואכלתם בשר כי בכיתם באזני ה' לאמר מי יאכלנו בשר כי טוב לנו במצרים ונתן ה' לכם בשר ואכלתם"

⁷⁹ ומה שנאמר "ונסע מחרב" (דברים, א', ט) אחרי מינוי שופטים, אינו ראייה מוכרחת לשיטת הר"י אברבנאל והמלבי"ם. ייתכן שהכוונה למדבר שהיה בו הר חורב, וקברות התאוה, שהמרחק בינה להר סיני אינו רב (שלושת ימים - עיין במדבר, י"ג, ל), עדיין בכלל מדבר זה.

⁸⁰ זה לענ"ד גם פשר פרשת אלדד ומידד ופרשת מרים והאישה הכושית. עולות כאן הטענות שמשא אינו נביא יחיד וממילא אף לא מנהיג יחיד, ומכאן חולשתו של משה אל מול העם בפרשת מינוי המרגלים (דברים, א', כג; ועוד). והארנו בכך במאמרנו 'המלחמה כתופעה רוחנית בעולם, איבר חיוני או ספחת' (ערכים במבחן מלחמה, ירושלים, תשמ"ה, עמ' 105).

והערה נוספת: במדרש (דברים רבה, א', ח) נחלקו חכמים למה מתייחסת פרשה זו שבספר דברים: "ואומר אליכם בעת ההיא" באיזו עת? ר' יוחנן אמר בעת יתרו... ר' חייא אמר בעת מתאוונם". ולדברינו צדקו יחדיו.

⁸¹ ואגב כך גם לתרץ את קושיות הראב"ע שהועלו לעיל.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

(שם, יח) 82.

אך דעתנו לא נחה בכך. שהרי אם כל החטא לא היה אלא בקשת בשר, מדוע היו תגובת ה' ותגובת משה כה קשות וכה שונות מאשר במדבר סין כאשר ביקשו בשר⁸³:

"ויאמרו אליהם בני ישראל מי יתן מותנו ביד ה' בארץ מצרים בשבתנו על סיר הבשר"

(שמות, ט"ז, ג).

ובכלל מהו ההבדל בין השלו שעלתה למחנה במדבר סין לשלוים שהוסעו בכוח מן הים ברוח ה' בקברות התאוה⁸⁴.

כבר כתבנו, שלדעתנו הבעיה במן לא הייתה בטעמו, שהרי טעמו כלשד השמן וכצפיחית בדבש⁸⁵. הבעיה הייתה בתחושת הרעב שאחרי אכילתו, שהרי לא כל סוגי המזון נותנים תחושת שובע, ואף שהאדם אוכל מהם כדי חייו.

"ויענך וירעבך ויאכלך את המן אשר לא ידעת ולא ידעון אבתיך"

(דברים, ח', ג).

הפסוקים מעלים את הרושם, שהתלונה לא הייתה רק על שינוי האוכל, אלא גם על שינוי הכמויות. משה רבנו תמה על כמות הבשר הנצרכת: "מאין לי בשר לתת לכל העם הזה" (במדבר, י"א, ג); "הצאן ובקר ישחט להם ומצא להם" (שם, כב). אף שלא תמה כך על השלו במדבר סין ועל המן שירד להם כל ארבעים שנה. מן הפסוקים משתמע שהבשר היה בכמות עצומה: "עד אשר יצא מאפכם" (שם, כ); "כדרך יום כה וכדרך יום כה סביבות המחנה וכאמתים על פני הארץ. ויקם העם כל היום ההוא וכל הלילה וכל יום המחרת ויאספו את השלוי" (שם, לא-לב).

אך יותר מכול מעיד על המצב במחנה הכתוב "הממעית אסף עשרה קמרים" (שם). מלבד הכמות העצומה, עולה מן הפסוק גם **שבני ישראל לא הוגבלו בכמות שיאספו** וכפי שאכן ביקשו. במשך שני ימים ולילה אחד אספו בהנהגת האספסוף (שם, ד), כל אחד כפי כוחו וכפי יכולתו לסלק את חברו ולחטוף לעצמו. הקיבות שהורגלו במזון קל ובכמות מאופקת התנפחו לפתע בבשר שנזלל ללא רסן וללא חשבון. המגפה הנוראה הייתה תוצאה טבעית⁸⁶. לא פחות גרועה ממנה הייתה הביזה שלוחת המעצורים⁸⁷.

82 הביטוי "בשר" מופיע שמונה פעמים בפרשה.

83 אמנם רש"י (שמות, ט"ז, ח) דיבר בביקורת על הבשר ששאלו במדבר סין שלא כהוגן, אך ודאי שהביקורת אינה כמו שהייתה בקברות התאוה.

84 רש"י (ערכין, לו, ע"ב, ד"ה בשלו ראשון) כתב שבפעם השנייה, בקברות התאוה, התאוו יותר. והר"י אברבנאל (לשמות, ט"ו) כתב שהשלו הראשון ירד ערב אחד, והשלו בקברות התאוה ירד ימים רבים עד שיצא מאפס. ומצאנו במפרשים עוד תירוצים להבדל בין השלוים ואת הנראה לנו כתבנו בגוף המאמר.

85 במדבר, י"א, ח; שמות, ט"ז, לא. ועיין עוד דברים, ל"ב, יג: "וינקוהו דבש מסלע ושמן מחלמיש צורי".

86 אסון דומה אירע לרבים מפליטי מחנות ההשמדה באירופה לפני מ"ז שנים, שמתו מחמת אכילת יתר בלתי מרוסנת לאחר שחרורם.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

משה, שעמל כה רבות במשך חודשים בשיקומו הרוחני של העם אחר מעשה העגל, ראה עתה את עמו ללא משכן וללא תורה. הר סיני וארון ה' במרחק שלושה ימים לכל כיוון. ובתוך, במרחק יום לכל כיוון, בשר, בשר ושוב בשר. אך מעל לכל אלו - מלוא עליבותו של העם לא היה בבשר אלא בביזה. כל הכללים של "איש לפי אכלו", של "עמר לגלגלת מספר נפשותיכם איש לאשר באהלו תקחו", של צדק ויושר, של התחשבות בזולת,

של חלוקת משאבים נכונה - כולם נעלמו כלא היו. לקחי מלחמת עמלק והניסיון במרה נגוזו אף הם. משה אינו מוכן עוד להמשיך לבדו, והקב"ה מטיל את ההנהגה על שבעים הזקנים עמו, מעין סנהדרין שבלשכת הגזית.

אז ניזכר משה בעצת חותנו, שנאמרה לו שנה קודם לכן. לצד סנהדרין גדולה הוא ממנה גם סנהדראות קטנות, מחוזיות, האחראיות על מקומן בלבד ולא על העם כולו, שרי האלפים ושרי המאות, שרי החמישים ושרי העשרות, וכפי שיעץ יתרו⁸⁷. הגשמת העצה נסמכה בתורה לעצה עצמה, ונזכרה בסמוך למעשה יתרו; אך כבר הוכחנו ממשנה תורה (דברים, א', ט-יח) שמינוי שרי האלפים ושרי המאות היה עם יציאתם מחורב. העת הייתה לאחר שמשה אמר בקברות התאוה "לא אוכל אנכי לבדי לשאת את כל העם הזה". ועדיין הפרש גדול בין המסופר במשנה תורה למסופר בחומש במדבר. ועל כך נדון בפרק הבא.

י. מרגלים

כבר ביארנו את דעתנו, שמלבד תאוות הבשר, התורה מדגישה ביציאה מהר סיני את אבדן דפוסי ההתנהגות בצל החוק והמשפט. התורה מתארת איך הפך עם המסודר בדגלים ומחנות מסביב למשכן ה' לאספסוף של בוזזי בשר, בצד משכן מפורק. התורה סתמה ולא פירשה את הקשר להידרדרות הבאה, הגדולה מכול, פרשת המרגלים, הבושה של הסיורב לצאת ולהילחם על נחלת אבותיהם⁸⁸. ספר במדבר אמנם דן על אבדן מנהיגותו של משה בשל חטא קברות התאוה ובקשתו להנהגה משותפת עם שבעים הזקנים (וכבר כתבנו דעתנו שאז מינה קרוב לשמונים אלף שופטים נוספים). המשכו של סיפור זה של מינוי הזקנים הוא פרשת אלדד ומידד המתנבאים במחנה ויהושע החש בסכנה למנהיגותו של משה. ואם לרגע קט עומד הקורא ותמה לפשר קנאתו המופרזת, לכאורה, של יהושע, באה שאלת מרים ואהרון בחצרות ומוכיחה עד כמה צדק יהושע:

"הרק אך במשה דבר ה' הלא גם בנו דבר"

⁸⁷ נפנה כאן את הקורא למלכ"ב, פרק ז, למה שאירע בשערי שומרון לאחר שנשתיים שם המצור בימי אלישע: למצורעים הדואגים בראש ובראשונה לעצמם כאשר אנשי העיר מתים ברעב; לשליש הנרמס בשער העיר כאשר הוא מנסה למנוע ביזה חסרת מעצורים. דברים הרבה ניתן ללמוד מהשוואת פרשת קברות התאוה לפרשת שער שומרון, אך לא נוכל עתה להאריך בהם.

⁸⁸ עיין סנהדרין, פרק א', משנה ו, בדעת ר' נחמיה. מדבריו עולה במפורש שדין סנהדרין קטנה של עשרים ושלושה נלמד משרי העשרות שנתמנו בעצת יתרו.

⁸⁹ על חטא המרגלים עיין בהרחבה במאמרנו 'בכייה לשעה ובכייה לדורות (חטא המרגלים)', מגדים י (שבט תשי"ן), עמ' 21-37.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

(במדבר, ל"ב, ב).

עם האצלת הרוח על ההנהגה הקולקטיבית חל כרסום במנהיגותו של משה⁹⁰. אך התורה אינה קושרת לכך במפורש את הפרשה הבאה, פרשת המרגלים⁹¹. אך במשנה תורה הקשר ברור יותר. מינוי השופטים והכרסום במנהיגות הוא שהביא

לעצת העם "נשלחה אנשים לפנינו" (דברים, א', כב) ולהיגררות משה אחר עצת העם. בניגוד לפעמים קודמות שבהן רק התלוננו על יציאתם ממצרים, כאן הכריזו על **מרד גלוי**: "נתנה ראש ונשובה מצרימה" (במדבר, י"ד, ד)⁹².

בכך חזרנו לאחת מטענות היסוד של המאמר:

"אם שיקרת במידות ובמשקלות הווי דואג מגירוי האויב"⁹³.

נסמכה פרשת עמלק לפרשת מידות ומשקלות (דברים, כ"ה, יב-יט), כשם שנסמכה פרשת מי מסה ומריבה ברפידים למלחמת עמלק. כבר שם עבר משה לפני העם ושבעים הזקנים עמו, כפי שאירע לימים בקברות התאוה⁹⁴. כבר שם במלחמה לא עמד הוא בראש הלוחמים אלא שלח את יהושע. משנשנה החטא בקברות התאוה כבר קיבלו שבעים הזקנים מינוי קבוע. היזמה הצבאית עברה לשנים עשר הנשיאים. שם הוברר מה שנראה בעליל שנים רבות אחר כך, במלחמת שאול בעמלק; אספסוף של בוזזים - לא יקום מתוכו צבא מלחמה לכיבוש הארץ. ואותו היום - תשעה באב היה⁹⁵.

המקום אשר יבחר ה'

90 הרחבנו על כך מעט במאמרו 'המלחמה כתופעה רוחנית בעולם' (לעיל, הערה 80).
91 אמנם חז"ל (תנחומא שלח, ה') ורש"י (ל"ג, ב) דרשו סמיכות פרשיות, שהמרגלים הוציאו דיבת הארץ ולא לקחו מוסר מעונשה של מרים על לשון הרע. ואנו ביארנו בפנים בדרך נוספת.

92 עיין במאמרו (לעיל, הערה 89), עמ' 35.

93 רש"י לדברים, כ"ה, יז; תנחומא, כי תצא, ח'. וראה לעיל, הערה 61.

94 עיין שמות, ל"ז, ה.

95 תענית, פרק ד, משנה ו.

בנקודה זו אנו קוטעים חלק זה של המאמר ומפנים את הקורא אל מאמרו של מו"ר הר"י בן-נון - 'משא אגני, מגדים ז' (שבת תשמ"ט), עמ' 49-64. במאמר זה הרחיב הר"י בן-נון על הקשר בין ביזה ושלל לחוסר מנהיגות, ובינם לבין חוסר יכולת להילחם ולמלחמת עמלק.

אנו לא כתבנו ולא כלום על הקשר בין פרשיות שאול ודוד ושלל עמלק אל פרשיותנו (פרט לעניין אחד שבו חלקנו על הר"י בן-נון), משום שלדעתנו מיצה הרב המחבר עניין זה היטב. אך אין מאמרו שלם בלא המאמר הנזכר.

ושמא ניתן לדרוש סמיכות פרשיות נוספת - בין המן האגגי שנתגרה בישראל ובין הסעודה שאכלו אצל אחשורוש בחטא, על-פי הגמרא במגילה, יב, ע"א.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

בפרקים הקודמים רמזנו, שלדעתנו יש קשר בין פירוק המשכן לפירוק מחנה ישראל ולהשתלטות אספסוף הבשר על המחנה. בפרק סיום זה נרחיב על כך משני כיוונים שונים.

יא. לפני

התורה הקפידה בבניין המשכן על מידות מדויקות: אמתיים וחצי אורכו של ארון, אמה וחצי רוחבו ואמה וחצי קומתו; כיוצא בו השולחן והמזבחות, הקרשים והיריעות. יותר משנמנו מידות המשכן וכליו נמנו מידות המקדש וכליו⁹⁶ ובהרחבה רבה במיוחד נמנו מידותיו של מקדש מפי הנביא יחזקאל:

"במראות אלהים הביאני אל ארץ ישראל ויניחני אל הר גבוה מאד ועליו כמבנה עיר מנגב"

(יחזקאל, מ', ב).

"וביד האיש קנה המדה שש אמות באמה וטפח"

(שם, ה).

הוא אף ממשיך ומוכיח את העם:

"ויכלמו מעונותיהם ומדדו את תכנית"

(שם, מ"ג, ז).

יחזקאל צופה במלאך, המודד את התאים ואת האולמות את הפתחים ואת האילים. המלאך ממשיך למדוד את הלשכות ואת הרצפות, את החצרות ואת השולחנות, את הבית ואת צלעותיו, את האתיקים ואת הגדרות. הוא ממשיך ומודד את המזבח ואת העזרות, את מידות הר הבית וירושלים ואת מגרשי הכוהנים והלוויים, ומסיים בנחלת הנשיא. דומה שהמידות הרבות שמכביר עלינו יחזקאל אינן מובילות אלא לנבואת הסיום שלהן:

"כֹּה אָמַר ה' אֱלֹהִים⁹⁷ רַב לָכֶם נְשִׂאֵי יִשְׂרָאֵל, חֲמֵס וְשָׂדֵה הִסִּירוּ וּמִשְׁפַּט וְצַדִּיקָה עָשׂוּ. הָרִימוּ גְרֵשְׁתֵּיכֶם מֵעַל עַמִּי נָאִם ה' אֱלֹהִים. מֵאֲזֵנֵי צַדִּיק וְאִיפֹת צַדִּיק וְבֵת צַדִּיק יְהִי לָכֶם. הָאִיפָה וְהַבֵּת תִּכֶן אֶחָד יִהְיֶה לְשֵׁאת מֵעֶשֶׂר הַחֹמֶר הַבֵּת, וְעִשְׂרֵת הַחֹמֶר הָאִיפָה אֶל הַחֹמֶר יִהְיֶה מִתְּקַנְתּוֹ. וְהִשְׁקַל עֶשְׂרִים גֵּרָה עֶשְׂרִים שְׁקִלִים חֲמֵשֶׁה וְעֶשְׂרִים שְׁקִלִים עֶשְׂרֶה וְחֲמֵשֶׁה שְׁקֶל הַמָּנֶה יִהְיֶה לָכֶם"

(שם, מ"ה, ט-י"ב).

⁹⁶ עיין מלכ"א, פרקים ו-ז.

⁹⁷ הכתיב הוא שם אדנות ושם הוייה, וכן בפסוק הבא.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

כל הדקדקנות במידות המקדש לא באה כביכול אלא ללמד את הדקדקנות לשופט בשערו ולחננוני בחנותו. ואם חסרה האיפה בשוק, חסר אף קנה המידה המודד את היכל ה'.

יב. לְפָנַי וּלְפָנֶיךָ

שני דברים בלבד מצויים באוהל העדות, בקודש הקודשים. האחד - ארון העדות ובתוכו לוחות העדות, מצדס ספר התורה ומעליהם הכפורת. השני - צנצנת המן⁹⁸.

ייתכן שבאים אלו להביע את שתי הדרכים שבהן משפיע הקב"ה טובו לבריותיו: מזונה של הנשמה - התורה; מזון הגוף - המן במדבר, ופירותיה של ארץ ישראל אחר כך. והדי שתי ברכות בלבד יש לנו מדאורייתא: ברכת התורה וברכת המזון. וייתכן ששתי אלו - ארון העדות וצנצנת המן - באים לציין את עץ החיים שבתוך הגן, שעליו שומרים שני הכרובים כמו בקודש הקודשים. ומתואר לנו עץ החיים בפי הנביא:

"ועל הנחל יעלה על שפתו מזה ומזה כל עץ מאכל לא יבול עלהו ולא יתם פריו לחדשיו יִבְכָר. כי מימיו מן המקדש המה יוצאים והיו [וְהָיָה קָרִי] פריו למאכל ועלהו לתרופה"

(יחזקאל, מ"ז, יב).

הוא העץ על הנהר היוצא מן המקדש, הנהר היוצא מעדן ועל שפתו עולה העץ שלעולם אינו נובל. המים למרגלותיו הפכו מים המוות לים מפכה חיים. ועוד מתואר העץ מפי המשורר בתהילים:

"אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים ובדרך חטאים לא עמד ובמושב לצים לא ישב. כי אם בתורת ה' חפצו ובתורתו יהגה וילילה. והיה כעץ שתול על פלגי מים אשר פריו יתן בעתו ועלהו לא יבול וכל אשר יעשה יצליח"

(תהילים, א', א-ג).

איש התורה הוא המשול לעץ החיים, שהרי "עץ חיים היא למחזיקים בה" (משלי, ג', יח).

ועוד מתואר העץ בפי ירמיהו:

"ברוך הגבר אשר יבטח בה' והיה ה' מבטחו. והיה כעץ שתול על מים ועל יובל ישלח שרשיו ולא ירא [יִנְרָאָה קָרִי] כי יבא חום והיה עלהו רענן. ובשנת בצורת לא ידאג ולא ימיש מעשות פרי"

(ירמיה, י"ז, ז-ח).

⁹⁸ שמות, כ"ו, לג; כ"ה, טז; דברים, ל"א, כו; שמות, ט"ז, לד.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

הבוטח בה' אף הוא משול לעץ החיים, כבני ישראל שאכלו את המן ארבעים שנה, ויום יום השליכו יהבם על הקב"ה, בטחו בו שיספק מזונותיהם ולא הותירו ממזונם ליום המחרת.

לכשתמצי לומר, שני שורשיו של עץ החיים - התורה וצנצנת המן המבטאת את האמונה והביטחון - הם עצמם תורה ומזונות או תורה וארץ ישראל שהוזכרו לעיל. שהרי כל עניינה של ארץ ישראל - האמונה והביטחון:

"כי הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה לא כארץ מצרים הוא אשר יצאתם משם אשר תזרע את זרעך והשקית ברגלך כגן הירק. והארץ אשר אתם עברים שמה לרשתה ארץ הרים ובקעות למטר השמים תשתה מים. ארץ אשר ה' אלהיך דרש אותה תמיד עיני ה' אלהיך בה מְרִשִׁית השנה ועד אחרית שנה"
(דברים, י"א, י-יב).

ולענייננו נוסיף עוד: שני אלה, הצנצנת והעדות, הם הם מעמד מרה ומדבר סין ומעמד הר סיני. תורת הצדק והמשפט העושים את ישראל לעם והתגלות השכינה העושה את העם לעם ה'. ושניהם עדי נצח - עדות שהשכינה שורה בישראל.